

Jeffrey Moussaieff Masson a Susan McCarthyová

KDYŽ SLONI PLÁČOU

**Emocionální svět
a citový život
zvířat**

RYBKA Publishers

Městská knihovna
knih. 1 odd. 1

K 9271

K8a ex. 33

Copyright © 1995 by Jeffrey Masson and Susan McCarthy
Copyright © RYBKA Publishers, 1998

ISBN 80-86182-20-7

Fu a Fioně

Poděkování

Během střádání materiálu pro tuto knihu jsme mluvili s mnoha vědci, cvičiteli zvířat a se spoustou dalších lidí, jejichž zkušenosti pro nás byly užitečné. Jmenovitě bychom chtěli poděkovat zejména Georgi Archibaldovi, Mattii Sue Athanové, Luisi Baptistovi, Kim Barlettové, Johnu Beckmanovi, Marku Bekoffovi, Timu Bennekemu, Josephu Bergerovi, Nedimu Buyukmihci, Lise De Naultové, Ralphu Dennardovi, Pat Derbyové, Ianu Dunbarovi, Mary Lynn Fischerové, Marii Fitzgeraldové, Lois Flynneové, Rogeru Foutsovi, Williamu Freyovi II., Jane Goodallové, Wendy Gordonové, Donaldu Griffinovi, Davidu Gucwaovi, Nancy Hallové, Ralphu Helferovi, Abbie Angharad Hughesové, Gerald Jacobsovi, Williamu Jankowiakovi, Marti Kheelové, Adriaanu Kortlandtovi, Charlesu Lindholmovi, Sarah McCarthyové, Davidu Mechovi, Mary Midgleyové, Myrně Milaniové, Jimu Mullenovi, Kennethu Norrisovi, Cindy Ott-Balesové, Joelu Parrottovi, Irene Pepperbergové, Leonardu Plotnicovovi, Karen Reinaové z Bristol-Myers Squibb, Dianě Reissové, Lynn Rogersovi, Vivian Siegelové, Barbaře Smutsové, Elizabeth Marshall Thomasové, Ronu Whitfieldovi, Gerald S. Wilkinsonovi a mnoha dalším za jejich pomoc a trpělivost. Jsme také velice vděční Jennifer Conroyové, Joanne Ritterové, Miku Del Rossovi a Kathy Fingerové z Výcvikového střediska slepeckých psů v San Rafaelu. Ať už jsme se dopustili jakýchkoli chyb či odvážných spekulací, jež by vám mohly připadat velice nevědecké, rozhodně to nedávejte za vinu výše zmíněným lidem, kteří nám tak ochotně pomáhali.

Srdečné osobní poděkování patří rovněž našim přátelům a rodinám za jejich podporu a skutečnou pomoc, zvláště Danielu Guntherovi, Josephu Guntherovi, Kitty Rose McCarthyové, Mar-

tě Coyotové, Johnu McCarthyovi, Mary Susan Kuhnové, Andrewu Guntherovi, Barbaře a Geraldů Guntherovým, Thomasů Goldsteinovi, Martinu Levinovi, Bernardu Taperovi, Daidie Donnellyové, Fredu Goodeovi, Justině Jusonové, Marianně Loringové, Jane Mattesonové, Eileen Maxové a Barbaře Sonnenbornové.

Chtěli bychom také poděkovat Elaine Marksonové, že nám byla vynikající agentkou, Tonymu Colwellovi za to, že hned od samotného počátku věřil naší myšlence, Stevu Rossovi za jeho nadšení a nezištnou pomoc při psaní této knihy a také Kitty — ona jediná ví, jak moc toho pro nás udělala.

Prolog:

Hledání srdcí těch druhých

„O indických slonech se říká, že někdy pláčou.“

CHARLES DARWIN

Zvířata pláčou. Přinejmenším projevují prostřednictvím hlasu bolest a smutek. V mnoha případech to vypadá, jako by volala o pomoc. Většina lidí proto věří, že zvířata mohou být nešťastná a mohou mít také základní pocity, jako je radost, zlost a strach. Každý běžný chovatel věří, že jeho pes, kočka, papoušek nebo kůň mají city. Chovatelé tomu nejen věří, ale každý den se o tom na vlastní oči přesvědčují. My všichni můžeme vyprávět spoustu historek o zvířatech. Stále však přetrvává veliký rozpor mezi všeobecným míněním lidí a autoritativními vědeckými studiemi. Většina dnešních vědců, zejména badatelů zabývajících se chováním zvířat, se naučila citové projevy zvířat dokonale ignorovat.

Zájem o emocionální život zvířat u mne vzbudily moje zážitky s nimi — některé traumatické, některé velice dojemné — a také zjištění, jak čisté a upřímné mohou být city zvířat, ať domácích či divokých, ve srovnání se spleťtými a neprůhlednými emocemi lidí.

V roce 1987 jsem navštívil jihoindickou rezervaci divoké zvěře známou zejména díky divokým slonům. Jednou časně zrána jsme si s přítelkyní vyšli na procházku do lesa. Asi po necelých dvou kilometrech jsme narazili na mírumilovně se pasoucí stádo přibližně deseti slonů včetně mláďat. Moje přítelkyně zůstala stát v uctivé vzdálenosti, já jsem však přistoupil blíž. Od slonů mě dělilo asi deset metrů. Jeden velký slon se podíval směrem ke mně a zamával ušima.

Vůbec nic jsem o slonech nevěděl, a tak mě vůbec nenapadlo, že je to varování. Úplně jsem to ignoroval, jako bych byl v zoo

nebo jako by to byl Babar či nějaký jiný známý slon z dětských příběhů. Měl jsem pocit, že přišla chvíle k důvěrnému seznámení. Vzpomněl jsem si na sanskrtské verše oslavující Ganěšu, hinduistického boha, jenž na sebe bere podobu slona, a zvolal jsem: *„fihoh, gajendra!“*— Zdravím tě, Pane slonů!"

Slon zatroubil. Na chvíli jsem si myslel, že opětuje pozdrav. Vzápětí se však prudce otočil a hřmotně se valil přímo ke mně. Hned mi bylo jasné, že se mnou nemíní sdílet mé sloní fantazie. Byl jsem zděšen při pohledu na řítícího se dvoutunového obra. Už vůbec nevypadal roztomile a ani zdaleka mi už nepřipomínal Ganěšu. Otočil jsem se a dal jsem se na zběsilý úprk.

Ocitl jsem se ve skutečném nebezpečí. Cítil jsem, že mne slon dohání. (Sloni, jak jsem se později s hrůzou dočetl, jsou schopni běžet mnohem rychleji než člověk — téměř čtyřicet pět kilometrů za hodinu.) Napadlo mě, že bych se mohl zachránit na stromě. Chtěl jsem vyskočit na nejbližší větev, bylo to však příliš vysoko. Oběhl jsem tedy strom a utíkal ve vysoké trávě. Slon dorazil ke stromu hned vzápětí. Neustále divoce troubil. Bylo jasné, že mě chce vidět mrtvého. Chtěl mě srazit svým dlouhým chobotem a rozdupat. Měl jsem dojem, že už mi zbývá jen několik posledních vteřin života. Útroby se mi svíraly strachem. Vzpomínám si, co se mi honilo hlavou: Jak jsi mohl být tak hloupý a chtít se přiblížit k divokému slonu? Klopýtl jsem a skácel jsem se do vysoké trávy.

Slon se zastavil. Ztratil mě ze zorného pole. Zvedl chobot a pokoušel se zachytit ve větru můj pach. Sloni, naštěstí pro mě, dost špatně vidí. Raději jsem se vůbec nehýbal. Po nějaké chvíli se ke mně otočil zády a rozběhl se, stále mě hledaje, opačným směrem. Nato jsem se zvedl ze země a pomalu jsem se vrátil na místo, odkud celou příhodu sledovala moje na smrt vyděšená přítelkyně. Byla přesvědčena, že zemřu. I já jsem se ještě celý trásl.

Několik základních pouček o chování slonů by mě určitě od tak riskantního podniku odradilo: stádo s mládaty je ostražitě vůči možnému nebezpečí. Sloni nemají rádi, když někdo vnikne na jejich teritorium. Mávání ušima je přímé varování. To, co se stalo, bylo důsledkem mého pošetilého přání, aby se ten divoký slon se mnou seznámil.

Nebylo správné myslet si, že se mnou bude chtít za daných okolností komunikovat úplně cizí slon. Vlastně se mnou komu-

nikoval úplně jasně: zlobil se a chtěl, abych odešel. Řekl bych, že jsem naše setkání popsal zcela realisticky.

Na rozdíl od zvířat jsou emocionální projevy u lidí značně vzdálené či odměřené. Ve snech například prožívám všechno, co se týče projevů zlosti, lásky, žárlivosti, úlevy, překvapení a soucitu, mnohem bouřlivěji než v bdělém stavu. Komu tyto emoce patří? Mně? Jsou takové, jak si představuji, že by měly vypadat? Ve snu o tom neteoretizuji, žádné abstrakce zde nemají uplatnění: *cítím* opravdovou lásku, a to k lidem, které ve skutečnosti také miluji, byť ne v takové míře. Jako bývalý psychoanalytik jsem se domníval, že to jsou city, které jsem během dne potlačoval. Projevit se mohly až během spánku. Utvořil jsem si teorii, že mé city jsou skutečné, jen přístup k nim je zabarikádován. Vždycky byly ve mně, ale mohly se projevovat až tehdy, když jsem se jim nemohl bránit — ve spánku. Moje vědomí vždycky muselo být nějak obelháno. Muselo být vypnuto. Moje skryté city na tuto chvíli pokaždé čekaly — ryzí, připravené. A nyní se ptám: Mají snad zvířata ke svým citům snadnější přístup než moje bdělé já?

Jaké jsou vlastně city ostatních? Existuje něco zajímavějšího, než vědět, co cítí druhí? Cítí to samé co já? Shledal jsem, že je obtížné zjistit to běžnou komunikací, hovorem, nebo dokonce četbou. Písně, básně, literatura, procházka lesem, to vše v nás vzbuzuje určité pocity. Někdy jsou podivné, složité, nedefinovatelné či přímo bizarní a téměř nikdy nechápeme, kde se v nás berou. Kde se rodí? Dlouho jsem se tomu divil. Proč cítím zrovna to? Co cítím? Jak to pojmenovat?

Během přípravy na práci psychoanalytika jsem zjistil, že analytikové se o emoce příliš nezajímají nebo spíše se jejich zájem omezoval na výklad té či oné emoce ve vztahu k psychice, na posouzení jejich patřičnosti, resp. nepatřičnosti. Vhodnost emocí jsem vždycky považoval za směšnou kategorii. Emoce jednoduše existovaly. A co víc, objevují se jakoby bez vyzvání. Byly tajemnými hosty, u nichž nikdy nevíte, co od nich můžete čekat. Občas jsem měl pocit, jako bych jen na zlomek vteřiny něco cítil. Najednou to však zmizelo a už jsem to nemohl vrátit zpět. Někdy mě uprostřed noci vzbudí vzpomínka na pocit, který jsem kdysi měl, a najednou se mi zdá, jako bych něco ztratil.

Psychoanalýza má být studiem pocitů, zvláště hlubokých pocitů. Psychoanalytik nepovažuje za jádro člověka jeho myšlení ani

výsledky jeho konání, ale to, jaké má pocity. Na standardní, téměř legrační terapeutovu otázku: „Jaké z toho máte pocity?“ lze jen těžko odpovědět. Jak je známo již z prvních Freudových studií, ne vždy jsme si vědomi našich podvědomých emocí. Přístup k podvědomí nám zkrátka nemusí být povolen. Jedním z prvních cílů psychoanalýzy bylo odhalit naše podvědomí, učinit nevědomé vědomým a dostat skryté emoce na povrch. V psychologické literatuře však jen zřídka najdeme zmínku o emocích projevujících se pouze v našich snech.

Co mne na zvířatech nejvíce fascinovalo, byl jejich volný přístup k vlastním emocím. Zdálo se mi, že žádný živočich nepotřeboval k prožívání emocí nejprve usnout. Vždy své pocity dávali najevo. Rozzlobíte-li je, okamžitě to na sobě dají znát. Pohladíte-li kočku, začne příst a otírat se o vás. Kdo jiný umí tak dokonale projevit spokojenost jako kočka? Pes vrtí ocasem a svým pohledem vyjadřuje radost z toho, že nás vidí, tak nefalšovaně, jak by to nedokázal žádný člověk. Vypadá snad někdo mírumilovněji než kráva? Anebo jsou to jen naše představy, jež si do zvířat promítáme?

Jako dítě jsem měl kachnu. Vypadalo to, jako by mě považovala za svou matku. Všude za mnou chodila. Když jsme jeli na dovolenou, soused se nám nabídl, že se o ni postará. Po návratu jsem se ho hned ptal na svoji kachnu a on mi odpověděl: „Byla vynikající.“ Toho dne se ze mne stal vegetarián. Ještě dnes nemohu jíst nic, co má oči. Hluboce mě to poznamenalo.

Miluji psy. Odjakživa mi bylo jasné, že vedou bohatý emocionální život. „Ne, **Míšo**, teď nepůjdeme na procházku.“ *Co?* Vztyčil uši. *Slyšel jsem dobře?* „Promiň, **Míšo**, ale nepůjdeme.“ Porozuměl a zase je sklopil. Lehl si na zem. Bylo jasné, že je velice zklamaný. Zcela zřejmé byly jeho pocity, i když jsem řekl: „Tak ano, dones vodítko a půjdeme ven.“ Na procházkách vždycky projevoval úžasnou radost. Utíkal vesele napřed, hrál si s listím a aportoval. Často zabíhal hluboko do lesa a po chvíli se objevil někde přede mnou. Byl spokojený, když jsme se vrátili domů a já rozdělal oheň. Posadil jsem se a začal jsem si číst. Míša usedl vedle mne a položil mi hlavu na kolena. Spokojenost z něj přímo vyzařovala. Když zestárl a nezvládal dlouhé procházky, takřka na něm bylo vidět, že se vrací do svých mladých let alespoň v představách. Nostalgie u psa? A proč ne? Charles Darwin si také myslel, že je to možné.

Ve své knize *Projevy emocí u lidí a zvířat* si Darwin dokonce troufl popsat vědomí psa: „Můžeme si být jisti, že si starý pes s vynikající pamětí a určitou schopností představovat si nikdy nevzpomene, jak to bylo krásné, když se proháněl? Byl by to určitý druh sebeuvědomění." A ještě sugestivněji se zeptal: „Kdo může vědět, co cítí kráva, když se dívá na umírajícího či mrtvého druhu?" Darwin se nebál spekulovat o věcech, které teprve potřebovaly být blíže prozkoumány.

Dalším důvodem, proč jsem se začal hlouběji zajímat o emoce zvířat, byl obvyklý dojem z návštěv v zoologické zahradě. Všichni vidíme sklíčenost v pohledu orangutana, nervózně přebíhající vlky, nehnuté sedící gorily, možná zoufalé, nebo snad odevzdané osudu bez naděje na svobodu.

Stěžejním dílem zabývajícím se emocemi zvířat se pro mě stala kniha Donalda Griffina nazvaná *Otázka vědomí u zvířat*. Od té doby, co byla roku 1976 vydána, se stala terčem obrovské kritiky. Griffin se zabýval možností rozumového života zvířat, a vyjádřil obavy o objektivnost vědců zabývajících se otázkami poznání a vědomí u zvířat. Zvířecí emoce sice nezkoumal, ukázal však ostatním, že tato oblast teprve potřebuje být pečlivě probádána. Četba mě nadchla a probudila můj zájem. Chtěl jsem si přečíst srovnatelnou publikaci o emocích zvířat. Zjistil jsem však, že o citovém životě zvířat je toho v moderní vědecké literatuře opravdu poskrovnu.

Proč tomu tak je? Jedním z důvodů je, že se vědci, behavioristé zabývající se chováním zvířat, zoologové a etologové obávají nařčení z antropomorfismu (přisuzování lidských pohnutek zvířatům) — formy vědeckého rouhačství. Jako by nestačilo, že emoce zvířat nejsou považovány za téma důstojné pro vědeckou studii, dokonce ani slova a termíny spojované s emocemi nemají být v souvislosti se zvířaty užívány. Proč bychom neměli diskutovat o vnitřním životě zvířat, o jejich emocionálních schopnostech, jejich pocitech radosti a zklamání, nostalgie a smutku? Jane Goodallová nedávno napsala o své práci se šimpanzi: „Když jsem na počátku šedesátých let hojně užívala termínů *dětsví, dospívání, motivace, vzrušení a nálada*, všichni mě velice kritizovali. Bylo to ještě horší poté, co jsem si dovolila tvrdit, že každý šimpanz má svou *osobnost*. Přisuzovala jsem lidské vlastnosti

zvířatům, a hned jsem byla obviněna z nejhoršího etologického hříchu — z antropomorfismu."

Přímo jsem dychtil dozvědět se něco víc, přišel jsem však na to, že kniha, kterou hledám, teprve bude muset být napsána. A tak jsem začal sbírat poznatky o jednotlivých zvířatech, srovnávat a zkoumat zprávy a výpovědi.

Prvními lidmi, jichž jsem se zeptal na emoce zvířat, byli vědci pracující s delfíny. Delfíni projevují během představení takové nadšení a tak se těší i z vlastních kousků, jež sami vytvářejí, že jejich chování sotva lze upřít emocionální složku. Navštívil jsem Marině World Africa USA nedaleko Berkeley v Kalifornii, abych se tam setkal s Dianou Reissovou, známou výzkumnicí delfínů. Ukázala mi „své" čtyři delfíny v rozlehlé čisté nádrži. Přímo ji hltali očima. Sledovali každý její pohyb. Nedočkavě čekali, až vleze za nimi do vody a začne si s nimi hrát. Připadalo mi, že jsou šťastní a že se jim tam líbí. Zeptal jsem se jí na to. „Ale ano," řekla. „Chutná jim tu, páří se, jsou zdraví. Líbí se jim hry, které pro ně v rámci svého výzkumu vymýšlím." Přikyvoval jsem na souhlas. „Ale dá se tohle považovat za radost či štěstí?" Vzpomněl jsem si, co píše ve své autobiografii George Adamson, manžel Joy Adamsonové — autorky slavného díla *Born Free (Lvice Elsa)*: „Lev není lvem tehdy, když může jen jíst, spát a množit se. Zaslouhuje volnost proto, aby mohl svobodně lovit, hledat kořist, najít si druha a chránit svoje teritorium a bojovat o ně. A zemřít tam, kde se narodil — v divočině. Musí mít stejná práva jako my."

Napadlo mě, že odborníci studující a pozorující zvířata by snad byli ochotni sdělit své poznatky osobně, odhalit mi něco, co by neradi uvedli do nějakého vědeckého článku. Obrátil jsem se na renomované vědce zabývající se chováním a emocionálními projevy delfínů. Nechtěli se mnou o ničem takovém diskutovat a nechtěli mně sdělit ani své postřehy. Jeden mi řekl: „Nevím, co to jsou *emoce*." Další mě poslal za svou žákyní, protože hovořit na takové téma zřejmě považoval pod svoji vědeckou (nebo mužskou?) důstojnost.

To, co tito vědci říkali, však vůbec neodpovídalo tomu, co dělali. Jeden objal svého delfína, právě uznaného vítězem, v momentu, který měl jasně emocionální zabarvení, alespoň pro něj. Další se nemohl od svých delfínů dlouho do noci vůbec odtrhnout, tak byl připoután k tomu, co nazýval svými „subjekty". Studentky

vyprávěly o mnoha případech vzájemného sblížení vědce a delfína, dokonce i delfína žijícího na svobodě. Jen těžko se dá věřit tomu, že tito vědci vyjadřovali intenzivní pocity vůči tvorům, o nichž si upřímně mysleli, že jsou emocionálně ploší a nemožnou na ně nijak reagovat.

Jak někdo může vědět, že zvíře nic necítí, když se touto otázkou ještě nikdo důkladně nezabýval? Dojít k takovému závěru bez jakýchkoli bádání znamená setrvat v rovině předsudků, a ve jménu vědy hájit nevědecké postuláty. A tohle není zdaleka jediná oblast, kdy vědci lpí na nevědeckém dogmatu. Vzpomeňme si jen, jak dlouho psychoanalytici zpochybňovali reálnost sexuálního zneužívání dětí. K pohlavnímu zneužívání dětí docházelo dávno předtím, než se tímto problémem začal zabývat Freud. Jeho tvrzení, že k něčemu takovému dochází ve skutečnosti jen výjimečně, se podařilo vyvrátit až silnému ženskému hnutí.

Chtěl jsem se dozvědět, jak cvičitelé pracují s emocemi zvířat, která používají pro svá vystoupení, a tak jsem oslovil ředitele oddělení pro styk s veřejností ze Sea World v San Diegu. Ten mi hrubě sdělil, že odmítá existenci jakýchkoli zvířecích emocí a že nedovolí, aby byl Sea World spojován s mým výzkumem, protože „to zavání antropomorfismem“. Byl jsem proto udiven, když jsem viděl, jak jsou delfíni a kosatka učeni kynout ploutvemi, podávat trenérovi ploutve na pozdrav a stříkat vodu na obecenstvo. Byli cvičeni, aby se chovali jako lidé — lépe řečeno jako lidé, kteří byli porobeni a předěláni na bavící otroky ve službách komerce.

Srovnávací psychologie zkoumá pozorovatelné chování a fyzické stavy zvířat, které se snaží vysvětlovat z hlediska evoluce, vyhýbá se však stavům mentálním a psychickým, které jsou ovšem neododdělitelnou součástí chování. Když už přistoupí k jejich zkoumání, soustřeďují se na kognitivní, nikoli emocionální aspekty. Novější odvětví etologie, věda o chování zvířat, zdůrazňující rozdíly mezi živočišnými druhy, také hledá spíše funkční a příčinné, než emocionální vysvětlení chování zvířat. Kauzální výklady chování zvířat se opírají o teorii „konečné příčiny“ — zvíře se páří, aby rozmnožilo a posílilo svůj druh; na rozdíl od teorie „bezprostřední příčiny“ — zvíře se páří, protože se zamilovalo. Přestože se oba tyto výklady navzájem nutně nevylučují — jedna z nejznámějších osobností v oboru etologie, Konrád Lo-

renz, mluvil s jistotou o zvířatech zamilovaných, ponížených anebo truchlících — emocionální projevy zvířat jsou i nadále považovány za ne dost důležité a podstatné, aby si získaly patřičný zájem vědy.

S rozvojem laboratorních výzkumů zvířat, zejména v šedesátých letech, se vzdálenost od cítění zvířat, již tak dost velká, ještě zvětšila. Takový odstup jen žehnal vědcům provádějícím bolestivé pokusy na zvířatech s ospravedlněním, že zvířata žádnou bolest necítí a nemohou se trápit, a i kdyby tomu tak bylo, nikdy nemohou prožívat bolest tak silně jako člověk. Za zájmem pokračovat v těchto pokusech a nechutí přiznat zvířatům plnohodnotný emocionální život, schopnost prožívat lásku, soucit, altruismus, zklamání či nostalgii, mohou stát i profesní a finanční důvody. Připustit existenci těchto emocí by znamenalo vzít na sebejistou morální zodpovědnost. Mohou-li totiž šimpanzi pociťovat samotu a duševní trýzeň, je samozřejmě nesprávné používat je na různé pokusy, kdy jsou drženi v izolaci a denně vystavováni bolesti. Přinejmenším se zde naskytá téma k diskusi — k diskusi, která sotva začala.

V dnešní době se některé nové směry zkoumání zvířat zaměřují na používání řeči, sebeuvědomění a na další kognitivní schopnosti zvířat, a tak se zaslepenost vědy vůči světu emocí u zvířat již nejeví tak silná. Lákavá témata vědomí a kognitivních fenoménů se dají zkoumat a testovat mnohem snáze (a s větší vědeckou prestiží) než emoce. Inteligence je jistě fascinující, ale žádný živočich stejně jako člověk nepotřebuje inteligenci k tomu, aby mohl mít pocity. Veškeré dosavadní poznatky týkající se emocí zvířat nevycházejí z laboratorních pozorování, nýbrž z terénních. Někteří z nejvýznamnějších současných výzkumníků zvířat, od Jane Goodallové po Franse de Waala, se čas od času vzepřou ortodoxním názorům a díky svému výsadnímu postavení v tomto oboru si dovolí ve spojení se zvířaty užít výrazů jako *láska* a *utrpení*. Tyto aspekty jejich prací však zůstávají ignorovány. Méně významní vědci si zase z profesionálního hlediska takové výrazy raději vůbec nedovolí vyslovit.

Ale i přesto jsou zde vidět náznaky jisté změny. Nedávno Sue Savage-Rumbaughová, badatelka z Yerkesova centra primátů v Atlante v americké Georgii, napsala v předmluvě své knihy *Ape Language (Řeč opic)*:

Pominete-li trochu odlišný tvar opičího obličejce, můžete v něm vyčíst emoce stejně snadno jako u lidských bytostí. Existuje jen málo emocí, které s námi opice nesdílí, jako je například nenávisť k sobě. Je jisté, že prožívají a vyjadřují veselí, radost, provinění, výčitky svědomí, pohrdání, zklamání, strach, smutek, údiv, něhu, věrnost, vztek, nedůvěru a lásku. Někdy, snad, budeme moci dokázat existenci takovýchto emocí na neurologické úrovni. Do té doby jen ti, kdo žijí a denně přicházejí do styku s opicemi tak blízce jako s lidmi, budou moci pochopit onu nesmírnou hloubku podobnosti v chování opic a lidí.

Víme-li, co cítíme, můžeme začít zvažovat, zda je možné, aby zvíře mělo podobné pocity. Není to však jediná, a už vůbec ne ta nejlepší cesta. Je vůbec podobnost či spíše rozdílnost lidí a živočichů jedinou a nejdůležitější otázkou?

Jistě bychom se mohli alespoň cvičit ve vciřování do pocitů jiných druhů. Naučit se chápat, co máme odvozovat z jednotlivých výrazů obličejce, gest, póz, chování, a tak se naučit větší otevřenosti a vnímavosti. Musíme cvičit naši představivost a rozšířit ji až za to, co nám bylo vždy předkládáno. Musíme vnímat věci, které jsme nikdy předtím neviděli nebo kterých jsme si nevšíмали. Nemusíme být omezováni námi samotnými jakožto výchozím bodem, tím co již bylo napsáno, nebo obecnými předpoklady sdílenými většinou vědců.

Co můžeme ztratit, odvážíme-li se k onomu imaginativnímu kroku v zájmu rozšíření naší citové vstřícnosti a našich horizontů? Rozhodl jsem se prozkoumat všechno, co bylo ve vědeckých statích napsáno o zvířatech, abych zjistil, zda neobsahují skryté informace o emocích zvířat, i když se výslovně onomu tématu příliš nevěnují. Žádná vědecká autorita dosud ještě soustavně nezpracovala otázku emocí zvířat. Měli bychom doufat, a to v zájmu zvířat i lidí, že vědci se odhodlají vážněji zamyslet nad pocity zvířat, která s námi sdílejí tento svět.

V této knize se pokouším ukázat lidem, že zvířata všech druhů mohou žít komplexními emocionálními životy. Přestože spousta vědců věřila, že zvířata, která pozorovali, měla emoce, jen málo, kdo z nich o tom napsal. A to je právě důvod, proč jsme /ájš* a moje spoluautorka probrali celou vědeckou literaturou ajnle

dali jsme ukryté důkazy. Čerpal jsem z dlouhého seznamu vědců, kteří se s emocemi u zvířat bezprostředně setkávali, zejména těch, kteří se soustředili na divoká zvířata v terénu. Srovnával jsem především práce uznávaných odborníků, takže i ten největší skeptik uvidí důkazy získané z dlouhé řady pečlivých studií zvířat žijících v nejrůznějších podmínkách. Při veškerých úvahách jsem v hojné míře vycházel samozřejmě i z vlastní osobní zkušenosti s kontakty se zvířaty, které provázejí můj život od malička. Vždy jsem se zabýval otázkou existence jejich emocí, a protože to byli zejména psi, s kým jsem trávil nejvíce času, věnuji jim ve svých pracích zvláštní místo. V současné době dokončuji knihu o emocionálním životě psů, kde se pokouším rozvinout témata, kterým jsem se vzhledem k prostoru v této knize nemohl věnovat v dostatečné míře.*

Terénní studie dokazují to, čemu vždy věřila většina neprofesionálů: zvířata milují a trápí se, pláčou a smějí se. Jejich srdce umí vzplát nadšením a může být drásáno zoufalstvím. Cítí se osaměle, jsou zamilovaná, zklamaná, zvědavá. Ohlížejí se s nostalgii do minulosti a těší se na budoucí radost. *Cítí.*

Nikdo, kdo někdy žil s nějakým živočichem, to nemůže popřít. Mnoho vědců to však činí, a právě proto jsem se pokusil zkoumat a ověřovat jejich pochybnosti mnohem důsledněji, než by bylo u normálního člověka nutné. „To je samozřejmé,“ říká chovatel. „To je příšerný klam,“ říká vědec. Tato kniha se snaží postavit most přes propast mezi poznáním člověka, který vždy pozoroval zvířata bez jakýchkoli předpokladů, a vědeckou myslí, která se brání výpravě do citové oblasti.

Spousta vědců zapudila myšlenky o citech a pocitech zvířat proto, že měla strach z obvinění z antropomorfismu. Proto se věnují důkladně i otázce antropomorfismu. Kdyby takové myšlenky nebyly již předem ohroženy falešnou kritikou, pak by studium emocí zvířat mohlo probíhat na vědeckém základě a bylo by osvobozeno od obav, jimiž je dodnes provázeno.

Snažil jsem se také objektivně podívat na argumenty evoluční (vývojové) biologie a položil jsem si otázku, kdy nám pomáhají

* Kniha *Psi v lásce nikdy nelžou* byla vydána v roce 1997 v New Yorku, její český překlad je zařazen do edičního plánu nakladatelství Rybka Publishers pro rok 1999.

vysvětlit existenci skutečných emocí, jež se u zvířat projevují, a kdy jsou naopak užívány k tomu, aby tuto existenci popřely.

Během četby vás možná překvapí nečekané chování a citové projevy některých zvířat: slon, který chová myšku, šimpanz očekávající návrat svého mrtvého mláděte, medvěd uchvácený západem slunce, klouzající se pižmoň, papoušek, jenž myslí vážně vše, co říká, delfín vymýšlející si své vlastní hry. A nakonec vědci odmítající uznat to, co pravděpodobně budete považovat za samozřejmé.

Na závěr bych se chtěl zamyslet nad některými etickými důsledky vyplývajících ze správného porozumění emocím zvířat. Uvidíme stovky příkladů, kdy zvířata pociťují zlost, strach, lásku, radost, stud, projevují soucit a prožívají osamocenost tak silně, že se o něčem takovém dočtete snad jen ve vymyšlených příbězích či bajkách. Snad to neovlivní pouze váš pohled na to, co si o zvířatech myslíte, ale i na to, jak s nimi zacházíte. Čím více mi bylo zřejmé, že zvířata mají hluboké city, tím víc se mi protivila myšlenka na jakékoli laboratorní pokusy s nimi. Je vůbec možné nějak je ospravedlnit, když víme, co během nich zvířata prožívají a jakému trápení jsou vystavována? Je možné pojídat maso, když víme, jak zvířata vedená na porážku musela nejprve trpět? Jsme pobouření, dočteme-li se třeba jen v románu, že někdo zabil jiného člověka jen pro svůj vlastní zisk. Každý den jsou však vražděni sloni pro kly, nosorožci kvůli rohům, gorily pro ruce. Doufám, že až lidem začne svítat, co tato zvířata cítí, bude stále těžší ospravedlňovat takové krutosti.

Jeffrey MoussaieffMasson
Half Moon Bay, duben 1995

Na obranu emocí

Kdesi v Indii hledá slepá samice říčního delfínovce svého druha. V temných vodách Gangy bude spát po jeho boku. Nikdy nepotřebovala vidět. Tito delfíni najdou všechno, co chtějí a potřebují, nasloucháním odraženému zvuku. Nad nimi na obloze letí od východu dva jeřábi vracející se z Číny do západní části svého teritoria na Sibiři, kde budou mít mladé. Letí asi kilometr a půl nad zemí a dívají se dolů svýma zlatýma očima. Co se odehrává v jejich srdcích? Nebo v srdcích delfínů? Nemají s námi přímo nic společného, a přesto si umíme představit jejich život plný vzrušení i spokojenosti zároveň. Když se delfín vynoří nad hladinu kalné vody a jeřáb v letu natáhne krk, jsme náhle naplněni pocitem, že rozumíme, vědomím, že všichni sdílíme emocionální dědictví. Oni cítí a my cítíme, bez ohledu na to, jak je obtížné poznat, jaké jejich pocity skutečně jsou.

Po velice slibném začátku před sto dvaceti lety, kdy se touto otázkou začal zabývat Charles Darwin ve své knize *Emocionální projevy u člověka a zvířat*, jen málo vědců uznalo, zkoumalo, a dokonce i bylo ochotno spekulovat o existenci emocí u zvířat. Tato myšlenka byla vždy vystavována takovému tlaku, že se o ní vůbec nedalo ani diskutovat. Bylo to téměř tabu. Odborná literatura o zvířatech popisuje spoustu pozorování, poznámek a příhod prozrazujících emoce, jež zvířata mohou prožívat a vyjadřovat, nebo přinejmenším volají po dalším prozkoumání jejich možné existence. Nic takového se však neděje.

G. G. Rushby, správce rezervace divoké zvěře v Tanzanii, spatřil tři slonice a jednoho ještě nedospělého slona ve vysoké trávě. Jeho úkolem bylo snížit populaci slonů, a tak zastřelil slonice a lehce poranil i odrostlé mládě. K jeho překvapení se tam za chvíli objevila další dvě slůňata, která tam přišla se slonicemi, ale

zůstala schovaná ve vysoké trávě. Rozběhl se směrem k nim, křičel a mával kloboukem. Doufal, že je zažene zpátky k nějakému velkému stádu, kde se o ně ostatní sloni už postarají. Zraněné mládě bylo v šoku a nevědělo, kterou cestou se dát. Místo aby ostatní slůňata rychle utekla pryč, semkla se kolem něj, začala mládě podpírat svými těly a odvedla je pryč do bezpečí.

Zděšení, soucit, statečnost — takové příhody, pokud by byly soustavně zpracovávány, by mohly stačit jako důkaz hlubokého emocionálního života zvířat. Ve vědecké literatuře však pro ně není dostatek místa. Jsou zavrhovány jako nahodilé „anekdoty“, přesto není důvod, proč by se tyto ojedinělé události měly úplně ignorovat. Pokud by se někdo rozhodl shromažďovat další podobné příklady, byl by asi nařčen z nevědeckého přístupu, neboť se odvolává na „anekdotické důkazy“. Hovoříc o Shermanovi a Austinovi, dvou šimpanzích schopných používat symboly a neobvykle a působivě je kombinovat, komentovala Sue Savage-Rumbaughová, výzkumnice primátů, tyto spontánní ojedinělé případy takto: ... jistě pro nás představují nejdůležitější poznatky, které máme," ale vzápětí dodává: ... nezařazujeme je však do našich zpráv ke zveřejnění."

Tyto příhody pochopitelně představují pro vědce problém. Nejsou totiž schopni kontrolovat okolnosti a podmínky, za kterých k nim došlo. Nemají dostatek dokumentace a nejsou schopni vytvořit z ojedinělého případu žádnou statistiku. Ale i tehdy, když je taková událost pečlivě zaznamenána a proběhne za kontrolovatelných podmínek (*jak* tomu bylo při sledování komunikace prostřednictvím kombinování symbolů Shermanem a Austinem), vědci s odvoláním na jednorázový výskyt věrohodnost události zpochybní. Experimentálně podložené důkazy jsou jako jediné hodny pozornosti, a jsou tak zásadně nadřazovány osobním zkušenostem s takovou systematičností a přesvědčením, které prozrazuje spíše náboženskou horlivost než logickou úvahu.

Jane Goodallová považuje nezáměrně vědců o „anekdotické důkazy" opírající se o ojedinělé události za velice vážný problém, kterým trpí celá věda. „Vždycky jsem shromažďovala a zaznamenávala ojedinělé a výjimečné události, protože si myslím, že jsou prostě strašně, strašně důležité — jakkoli jimi vědci opovrhují. 'To je jen nahodilý, ojedinělý anekdotický případ,' říkají. Co je to anekdotický případ? Je to podrobný popis něčeho, co není zcela

obvyklé." Vypráví o asistentce v laboratoři, která měla za úkol předčelat opičí samice na samce tak, že jim podávala hormony nebo jim odstraňovala vaječníky: „Řekla mi, že ji nejvíce fascinovalo, jak jedna stará samice, kterou měla možnost sledovat ve všech stádiích proměny až po odoperování vaječníků, zůstávala stále ze všech opic nejoblíbenější. Byla to však **jedna** opice a na to nebyl brán zřetel. Takovýchto pozorování, o kterých se v žádné literatuře nedočtete, musely být provedeny doslova miliony." Tato pozorování by nám mohla poskytnout dostatečně širokou základnu pro analýzu a podrobnější výzkum. Do dnešní doby se jich však nijak nevyužívá. Ačkoli takové události není zvykem většinou popisovat pomocí výrazů konotujících emoce, nejsou tím tyto ploché popisy nutně objektivnější.

Tato kniha definuje **emoce** jako subjektivní prožitky, jako to, na co lidé odkazují, když říkají: „Je mi smutno," nebo „Mám radost," nebo „Jsem zklamán," nebo „Stýská se mi po dětech." Emoce zde neodlišujeme od pocitů, vášní, citů, či toho, co vědci nazývají „afektem". **Nálada** je pak pocit, který trvá po nějakou dobu. Tato slova jednoduše vyjadřují vnitřní citové stavy, něco, co cítíme.

Praktická nemožnost ignorování emocí

Většina lidí velice úzce pracujících se zvířaty, např. cvičitelé a běžní chovatelé, bere jejich emoce jako samozřejmost, fakt. Například výpovědi lidí pracujících se slony jasně ukazují, že nevěnovat pozornost náladě slona je nebezpečné. Britská filozofka Mary Midgleyová o tom píše:

Vodiči slonů mohou samozřejmě věřit spoustě věcí o slonech, které nejsou pravdivé, protože jsou „antropomorfné"— to znamená, že některému aspektu sloního chování přiřazují lidský rozměr, to je však nepatřičné. Kdyby se ale mylili v základních pocitech — zda jsou jejich sloni spokojení, omrzeli, mají-li strach, jsou-li rozrušení, unavení, nemocní, podezřívaví či rozzuření— nepřišli by jen o svou práci, stálo by je to často dokonce život.

Cvičení zvířat má jen malou šanci na úspěch, nebere-li krotitel žádný zřetel na pocity svých zvířat. Někteří krotitelé tvrdí, že se

jím s určitými zvířaty pracuje lépe než s jinými, protože více chápou pocity takového jedince či druhu. Cirkusový krotitel Gúnther Gebel-Williams si všiml individuálních odlišností mezi emocemi jednotlivých tygrů, se kterými pracoval: „Ne každý tygr... může být vycvičen k tomu, aby proskakoval hořícím kruhem. Když jsem chtěl toto číslo zařadit do svého vystoupení s tygry, našel jsem mezi přibližně dvaceti tygry, jež jsem cvičil, jen několik, kteří se nebáli ohně. Nebyl to vůbec snadný úkol, protože většina tygrů se bojí k plamenům třeba jen přiblížit."

Obava z podlehnutí antropomorfismu může velice poznamenat cvičitele zvířat, říká Mike Del Ross, vedoucí Výcvikového střediska slepeckých psů v San Rafaelu v Kalifornii. „Čím více se otevřete a pokoušíte rozumět svému psovi, tím více se koncentrujete a tím více se vám to daří."

Otázkou, zda by chtěli i nadále pracovat se psy, kdyby neměli žádné emoce, byli cvičitele velmi udiveni. Kathy Fingerová odpověděla: „Pravděpodobně ne, protože si myslím, že snaha o pochopení jejich emocí je součástí jednání s nimi — naší lásky a respektu vůči nim." Del Ross zvolal: „V žádném případě. Co by byli, kdyby neměli emoce?"

U přímého vědeckého pozorování zvířat je takováto schopnost empatie problematická. Ale zamyšlení nad tím, jak bychom se asi cítili na místě zvířat, může být někdy velmi užitečné. Spousta vědců pracujících se zvířaty ve volné přírodě vyvozuje určité závěry právě na tomto základě, aby si tak vysvětlili chování zvířat: „Kdybych právě ztratil svého nejbližšího druhá, taky bych asi nějaký čas neměl chuť k jídlu." Přemítání o pocitech zvířat se ukázalo jako určitá nápodoba při dohadách o jejich chování.

Emoce zvířat v zajetí - „To se nepočítá"

Důkazy existence emocí u zvířat žijících v zajetí či u našich domácích miláčků jsou často zavrhovány jako irelevantní. Zvířata v zajetí, můžeme slyšet, se nacházejí v nepřirozené situaci a to, jak se chovají domácí zvířata, nemá vůbec nic společného s tím, jaká zvířata ve *skutečnosti* jsou, jako by to ani nebyla skutečná zvířata. Protože skutečně zdomácnělá zvířata se liší od zvířat žijících ve volné přírodě, *domácí* a *ochotená* zvířata nejsou totéž. Domácí zvířata jsou živočichové, kteří byli vyšlechtě-

ni tak, aby mohli žít s lidmi — byli geneticky změněni. Kočky, psi a krávy jsou domácí zvířata. Zvířata žijící v zajetí, jako například sloni, ať už je lidé třeba po celé generace cvičili, zůstávají stále více divokými zvířaty, jež byla ochočena, než zvířaty domácími. Jelikož se chování slona nemění, mohou pozorování slonů ochočených a žijících v zajetí vypovídat mnohé i o volně žijících slonech.

Domácí a divoká zvířata sice nejsou jedno a totéž, přesto mají spoustu společného. Jak uvedl terénní biolog George Schaller: „Milující chovatel psů vám toho o zvířatech může říct mnohem víc než nějaký laboratorní vědec.“ Bioložka Lory Frameová studovala psy hyenové v Serengeti a došla k překvapivému závěru, že dominantní jedinci (ti ve smečce, kteří obvykle plodí mláďata) se příliš nepodobají domácím psům. „Zdálo se mi, jako bych intuitivně rozuměla Maye a Apačovi. A potom mi došlo, že mi jejich podřízené chování připomíná chování domácích psů. Nepřipomínalo mi to zrovna našeho psa, který se mě dost natrápil, když jsem byla malá, ale Mayino vrtění ocasem bylo shodné s chováním, které lidé očekávají a jehož se jim většinou dostane od jejich psích miláčků. U dominantních divokých psů je to však jiné... Jen zřídka jsem zahlédla, že by dělali grimasy nebo vrtěli ocasem. Vypadali vážně a nebezpečně. Kdybych se setkala tváří v tvář se Siouxem, vylezla bych na nejbližší strom. Kdyby to byla Maya, nutilo by mě to spíše pohladit ji po hlavě a dát jí sušenku.“ Všechno, co věděla ze zkušenosti s domácími psy, jí pomohlo při pozorování psů divokých.

Zvířata žijící v zajetí a zvířata domácí jsou v „nepřirozené situaci“, což však není dostatečný důvod k tomu, aby jejich pozorování byla považována za méně důležitá. Lidé se nacházejí v právě takové nepřirozené situaci. Ani my jsme nebyli zrozeni do světa, ve kterém nyní žijeme. Odměny za naše chování přicházejí jen málokdy bezprostředně, musíme přijímat spousty zvláštních věcí a požadavků (musíme sedět v lavicích, používat píchačky). A stejně jako zvířata jsme o naše emoce nepřišli ani je nepokládáme za neautentické jen proto, že nevznikají v malých tlupách lovců a sběračů někde v afrických savanách, které jsou považovány za kolébku lidstva. My sami jsme zdomácnělá zvířata. Můžeme se lišit od našich předků, ale přesto nebudeme tvrdit, že naše emoce nejsou opravdové a pro náš druh specifické. Proč by to

nemohlo platit i o zvířatech? Pro lidi není přirozené, aby žili ve vězení. Jsme-li zavřeni do vězení a cítíme-li emoce, které jsme nikdy předtím necítili, nikdo nepochybuje o tom, že jsou skutečné. Zvíře žijící v zoo nebo chované jako domácí mazlíček prožívá emoce, které by jinak nikdy nemělo, ale ty přece nejsou o nic méně opravdové.

Aby zjistila, zda jí její pozorování mangust jižních držených v zajetí řekne něco přesnějšího o mangustách žijících ve volné přírodě, vydala se Anne Rasaová, autorka *Mongoose Watch (Pozorování mangust)*, na několik let studovat mangusty jižní do buše Keni. Zjistila/ že chování skupiny mangust žijících ve velkém výběhu koresponduje s chováním mangust žijících na svobodě. Rozdíl byl pouze v tom, že divoké mangusty musely trávit mnohem delší dobu sháněním potravy, a proto jim zbývalo méně času na hraní a vzájemné kontakty. Jejich život byl také podstatně ovlivňován přítomností dalších druhů živočichů. Útočili na ně orli a hadi, a tak spoustu času trávily jejich odháněním. Soupeřily s většími mangustami černonohými a většinou nevěnovaly pozornost ještěrkám a zemním veverkám, i když se někdy pokoušely si s nimi hrát. Jinými slovy, jejich emocionální rozpětí bylo do jisté míry určeno příležitostmi, které se nabízely samy, zvědavost a hra byly však společné jak pro mangusty jižní držené v zajetí, tak pro ty žijící ve volné přírodě.

Na druhou stranu život v zajetí určitě ovlivňuje chování zvířat. Samice paviánů držené ve společné kleci vytvářejí mnohem přísnější hierarchii, než tomu u tohoto druhu bývá na svobodě. Netvrdím, že by držení zvířat v zajetí nikdy neměnilo jejich emoce a chování. Snažím se jen říci, že emoce prožívají jak zvířata divoká, tak i zvířata žijící v zajetí. Jsou stejně skutečné v obou případech, a proto si stejným dílem zaslouží vědecké studium.

Spletitost emocí

Jednotlivé emoce jsou jen zřídka naprosto čisté a izolované od ostatních emocí. U lidí často zlost a strach, strach a láska, láska a stud, stud a lítost vznikají v určitých situacích zároveň. Také zvíře může zažít celou směsicí emocí. Delfíní samice snad pociťuje zároveň lásku i lítost, když po několik dní putuje se svým mrtvým mládětem. Hope Rydenová popisuje odrostlé mládě jele-

na hlídající tělo jiného mláděte roztrhaného kojoty poté, co stádo wapiti odešlo pryč. Více než dva dny střežilo mrtvé tělo a vzteklo od něj kojoty odhánělo. Čas od času očichalo a olízlo hlavu mrtvého mláděte. Nakonec, když se kojotům podařilo sežrat kus těla, se rozhodlo svého druha opustit. Mohlo cítit zármutek. Možná se cítilo osamoceno a stýskalo se mu po jeho stádu. Možná mělo strach z kojotů. Snad cítilo lásku k mrtvému mláděti. Mohlo prožívat celý komplex emocí, jež by se daly jen těžko izolovat a vysvětlit, to však neznamená, že by vůbec neexistovaly.

Ne všechna zvířata mají totožné emoce, stejně jako je tomu i u lidí. Stejně jako se liší chování jednotlivých živočišných druhů, tak se může lišit i jejich emocionální život. Lidé tento fakt většinou přehlížejí, když argumentují příklady ze života zvířat. „Husy vyhledávají k páření jednoho partnera,” tvrdí se. Anebo: „Drozd stěhovavý vykopne svá mláďata hned, jak jsou schopna sama se o sebe postarat.” „Pes nezůstane s fenou a nepomůže jí vychovávat štěňata — zkrátka to tak je.” Z toho mylně vyplývá, že všechna zvířata jsou stejná. Pak bychom ale to samé mohli tvrdit i o lidech. Jestliže husy mají k páření jednoho partnera, pak to rozhodně nemůže platit pro tetřevy. Samec tetřeva se páří s tolika samicemi, s kolika to jen jde, a pak je nechá, aby vychovávaly svá mláďata samy. Slepice křepelky tasránské mají často mladé se dvěma samečky najednou a všichni tři se pak o ně společně starají. Mladí drozdi záhy opouštějí hnízdo, zatímco kondori zůstávají celá léta se svými rodiči. Samci a samice vlků vychovávají mláďata společně. Tyto odlišnosti často produkují druh sociobiologické předpojatosti, kdy se lidé snaží poukazovat na určité rysy chování živočichů při vysvětlování chování lidí: vyberou si jeden druh a v něm pak nacházejí vlastnosti, jež definují jako „přirozené” pro lidi. Živočišné druhy se ale mohou odlišovat i ve svých emocích. Fakt, že sloni mohou cítit soucit či lítost, vůbec neimplikuje existenci totožných emocí třeba u hrocha či tučňáka. Možná je tomu tak a možná ne.

Dokonce i jednotlivá zvířata stejného druhu se od sebe liší. Co se týče například slonů, jeden může být troufalý a jiný zase nespělý. Jeden se snadno rozzuří a jiný je zase mírumilovný. Jeden britský koloniální úředník v Rangúnu kdysi poznamenal o pracujících slonech: „Někteří jsou opravdoví dřívci a někteří jsou ulejšáci. Někteří mají něžnou povahu a jiní jsou ostří jako břitva.

Někteří bez zasténání táhnou klády těžké dvě tuny a jiní, stejně silní, ale méně ochotní, hekají nad klackem, který je pro ně peříčkem." O zvěři, kterou lovil, Theodore Roosevelt napsal: „Medvědi se od sebe liší odvahou a dravostí stejně jako lidé... Jeden grizzly to hned vzdává a nic ho nevyprovokuje k odporu, jiný bojuje až do posledního dechu, ničemu neustoupí, ba někdy zaútočí, aniž bychom ho předtím nějak vydráždili. Dokonce i staří zkušení lovci, kteří jsou, jako skupina, velice omezení a svéhlaví, často snadno generalizují tak ukvapeně jako začátečníci."

Pohledy na emoce zvířat; laické a odborné

Většina obyčejných lidí přicházejících do bližšího kontaktu se zvířaty uznává existenci zvířecích emocí. Opírají se o své smysly a o to, co jim napovídá prostá logika. Člověk, jenž slyší ptáky, když útočí na kočku snažící se dostat k jejich hnízdu, obvykle usoudí, že jsou rozčileni. Vidíme-li veverku, jak před námi rychle prchá, myslíme si, že se bojí. Vidíme kočku olizovat svá kořata a cítíme, že je miluje. Trylkujícího ptáka považujeme za šťastného. Dokonce i lidé, kteří příliš do styku se zvířaty nepřijdou, často u zvířat rozpoznají některé emocionální stavy a vysvětlí si je obdobnými lidskými pocity. V tomto smyslu mohou být obyčejní, laičtí pozorovatelé schopni podat mnohem výstižnější a určitě bohatší popis emocionálního života než vědec se svým standardním popisem chování, v němž marně hledáme jakýkoli zájem systematicky a do hloubky pojednat o zvířecích emocích.

Navzdory nedostatku soustavného vědeckého bádání a literatury zabývající se emocemi zvířat lze dnes pozorovat větší zájem o život zvířat než kdykoli dříve. Odborníci nejrůznějších disciplín si více uvědomují komplexnost aktivit zvířat — ať už kognitivních, smyslového vnímání, behaviorálních, individuálních a sociálních — a jsou poněkud opatrnější v soudech o schopnostech zvířat. Lidé již nejsou tak ukvapení s odpověďmi na otázku, co nějaké zvíře může a nemůže být a co může a nemůže dělat. Až nyní nám začíná být jasné, že toho o zvířatech mnoho nevíme a že je teprve začínáme poznávat.

Studium emocí je vážený obor, ovšem ti, kteří v něm pracují, jsou většinou teoretičtí psychologové soustřeďující se pouze na lidské emoce. Standardní příručka *Oxfordský průvodce chová-*

ním zvířat radí: „Vždycky je radno spíše studovat chování než se pokoušet o poznání emocí, které toto chování doprovázejí.“ Proč? Možná by bylo těžké změřit je, to ale neznamená, že tyto emoce a city neexistují a nejsou důležité.

Lidé si nejsou vždy vědomi toho, co vlastně cítí. Stejně jako zvířata nemusejí být schopni vyjádřit své pocity slovy. Neznamená to však, že by žádné city neměli. Sigmund Freud jednou napsal, že je možné, aby nějaký muž celých šest let miloval ženu, a uvědomil si to až za několik let poté. Takový muž při nejlepším vůli nemohl slovy vyslovit něco, o čem nevěděl. Choval v sobě takové city, ale nevěděl o nich. Možná to zní paradoxně — paradoxně, protože když myslíme na city, myslíme na něco, čeho jsme si vědomi, že cítíme. Jak to řekl Freud ve svém článku *Nevědomí* z roku 1915: „Je jistě podstatou emoce, že jsme si jí vědomi.“ Je však náhledni, že můžeme „mít“ pocity, o nichž nevíme.

V psychiatrických lexikonech se nachází termín *alexithymie* charakterizující stav některých lidí, kteří nejsou schopni popsat či uvědomit si své emoce. Mohou je jen „identifikovat jako somatické vjemy či jako reakce spojené s jejich chováním, a nespojují je s myšlenkami, které je doprovázejí.“ Tito lidé jsou poznamenáni tím, že nejsou schopni pochopit, co to jsou pocity. Zdá se, jako by studium emocí zvířat dosud vyžadovalo, aby se badatelé stávali alexithymickými.

Definice emocí

Psychologičtí teoretikové hovoří o sadě základních lidských emocí, které jsou univerzální, samostatné, a jež považují za vrozené. Tyto základní emoce jsou něco jako základní barvy a mohou dát vznik nejrůznějším kombinacím. Jeden psycholog sepsal seznam 154 názvů emocí. Teoretikové se neshodují na tom, které z emocí se řadí mezi ty základní. René Descartes tvrdil, že existuje šest základních: láska, nenávisť, úžas, touha, radost a smutek. Immanuel Kant jich našel pět: láska, naděje, skromnost, radost a smutek. William James určil čtyři: láska, strach, smutek a hněv. Behaviorista J. B. Watson definoval tři základní emoce X, Y, Z, jež zhruba odpovídaly strachu, vzteku a lásce. Moderní teoretikové, jako například Robert Plutchik, Carroll Izardová a Sil-

van Tomkinsová, našli buď šest, nebo osm základních emocí — ale nikdy ne jedny a ty samé. V nejnovějších výčtech nefiguruje láska jako emoce. Spousta vědců ji raději zařazuje mezi pudy či motivace, zmiňují-li se o ní vůbec. Všechny tyto emoce z těchto obvykle užívaných a uznávaných výčtů někteří vědci pozorovali i u zvířat.

Pro úplnost dodejme, že pravděpodobně existují ještě další emoce a jejich nejrozumnější variace, které čas od času každý, ať už pochází z jakékoli kultury, cítí. Vypracování konečného seznamu je neproveditelné. To potvrzuje například polská lingvistka Anna Wierzbicka, která zjistila během pozorování nezápadních kultur, že například pojem blízký, nikoli však totožný se studem hraje mezi původními obyvateli Austrálie roli, která v naší kultuře nemá místo. Slovo popisující tuto emoci v sobě zahrnuje významy našich „stud“, „rozpaky“, „plachost“ a „respekt“. A přitom se zdá, že každý člověk z kterékoli jiné kultury by takovému pocitu alespoň přibližně porozuměl.

Měli bychom být opatrnější v soudech o tom, že některé emoce patří jen do určité části světa. Není tomu tak dávno, co etnologové tvrdili, že některé kultury (samozřejmě ty nižší, podřadné) jsou ochuzené o velkou škálu západních emocí. Takové emoce nemohly být vysloveny, a tak pravděpodobně ani prožívány. Zkoumat emoce soucitu či estetické cítění příslušníků některých horských kmenů připadalo vědcům stejně zbytečné a bezvýznamné, jako jim dnes mohou připadat pošetilé naše úvahy o estetických prožitcích medvědů. Jeden z „největších“ antropologických textů z počátku tohoto století byl nazván *Mentální funkce v nižších společnostech*. Napsal jej L. Lévy-Bruhl, profesor na Sorbonně. Takováto předpojatost je pomalu na ústupu. Schopnost cítit všechny emoce má pravděpodobně univerzální platnost. Velká literatura naznačuje, že jisté citové stavy jsou obecné, nebo přinejmenším schopnost je prožívat není omezena jen na vybrané kultury. Různé kultury a také různí jednotlivci však mohou tyto stavy popisovat odlišně, anebo přikládat různé velkou důležitost určitým nuancím. Jdou-li pocity napříč kulturami, proč by tomu tak nemohlo být i u druhů?

V této knize mluvíme o emocích zvířat v pořadí, v jakém jsou pro lidi nejpřijatelnější. Lidé jsou nejvíce ochotni připustit existenci strachu. Lásku, smutek a radost považují za něco „vznese-

ného" a pochybují, zda je něco takového souzeno každému, natož pak zvířatům. Přestože spousta lidí přiznává zvířatům emoci vzteku, někteří zkušení cvičitelé tvrdí, že zvířata tento pocit neznají. Sociobiologická diskuse o altruismu vyústila ve všeobecné zamítnutí možnosti existence soucitu u zvířat. A pokud se týče studu, smyslu pro krásu, kreativitu, smyslu pro spravedlnost a dalších těžko pozorovatelných schopností: jejich projevy u zvířat jsou nejméně pravděpodobné.

Význam a prospěch emocí

K čemu jsou city? Většina laiků by to považovala za velice zvláštní otázku. City zkrátka jsou, důvodem jejich bytí jsou ony samotné. Dávají životu smysl a hloubku. Na druhou stranu mnozí biologové zabývající se evolucí na rozdíl od behavioristů odůvodňují existenci emocí jejich funkčností — emoce jsou ve službách přežití. U lidí stejně jako i u zvířat platí, že strach vede k vyvarování se nebezpečí, láska je nezbytná při péči o mladé a zloba nás motivuje k obraně našeho území. Fakt, že nějaké chování slouží k přežití, však neznamena, že tím je zcela vysvětleno, proč k němu dochází. Další vědci spojují takovéto chování s podmíněným reflexem, s naučenými reakcemi. Reflexy a překódované reakce samozřejmě mohou vznikat bez jakéhokoli cítění či vědomé myšlenky. Mládě racka klove do červené tečky nad sebou. Jeho rodiče mají přesně takovou tečku na zobáku. Racek klove do rodičova zobáku. Racek krmí svá mláďata, jakmile začnou klovat do skvrny na zobáku. Ptáče dostává potravu. Takováto interakce nepotřebuje žádný emocionální obsah.

Zároveň tu však není žádný důvod, proč by toto konání nemohlo mít emocionální obsah. U savců včetně člověka — lépe řečeno u samic, které porodily — se často automaticky uvolňuje mateřské mléko, uslyší-li pláč svého potomka. Nedá se to nijak ovlivnit, je to reflex. To však neznamena, že krmení je pouhým reflexem a nevyjadřuje žádný cit, jako je láska. Lidé mají nějaký pocit ze svého chování, dokonce i když je podmíněné a reflexivní. Od té doby, co byla objevena existence reflexivního chování a co se zjistilo, jak je všeobecně rozšířené a jak snadno jej lze pozorovat a měřit, pokouší se většina vědců vysvětlit jakékoli chování zvířat na základě těchto pojmů. Je to mnohem jednodušší.

Ti, kdo brojí proti používání výrazů jako emoce a vědomí u zvířat, se často odvolávají na princip spořivosti nebo Ockhamovy břitvy (princip středověkého anglického filozofa Williama z Ockhamu, že entity se nemají množovat víc, než je nezbytné — lidově řečeno nejjednodušší je nejlepší). Podstatou obou názorů je, že by se z možných vysvětlení daného jevu mělo vybrat nejjednodušší. V teorii behavioristy zabývajících se zvířaty Lloyda Morgana se píše: „V žádném případě nemůžeme žádnou akci považovat za výsledek uplatnění nějaké vyšší dovednosti, pokud ji můžeme vysvětlit jako výsledek výkonu takové schopnosti, jež se na psychologickém žebříčku nachází mnohem níž.“ Toto pravidlo preferující redukovaný a jednodušší výklad nějakého konání není nenapadnutelné. V klasifikaci schopností jako nižších a vyšších je skryta řada nezodpovězených otázek. Z ne zcela jasného důvodu se emoce řadí mezi schopnosti vyšší. Navíc celkem vzato se svět zas až tak úplně principem spořivosti neřídí. Jak poznamenal Gordon Burghardt: „Stvoření života je jednodušší než nepřímé cesty evoluce.“

Mnoho vědců upřednostňujících vysvětlení chování metodami, jež nejlépe vyhovují metodám vědy, odmítalo uvažovat o jakýchkoli jiných příčinách pro chování zvířat, než jsou vrozený a podmíněný reflex. Vědecká ortodoxnost nepovažuje věci, jež se nedají přesně změřit a testovat, za hodné seriózního zájmu. Emocionální vysvětlení chování zvířat však nemusí být nutně příliš komplikované či netestovatelné. Pouze obvyklá vědecká metodologie si s ním nemusí vědět rady. Je tu potřeba sofistikovanějšího a propracovanějšího přístupu. Většina vědeckých oborů je otevřenější vůči možnosti posouvat hranici toho, co můžeme považovat za nepoznatelné.

Radost z činnosti

Evoluční (vývojová) biologie nabízí další podporu pro názor, že zvířata mohou cítit. Podle tohoto modelu cokoli, co zvyšuje možnost přežití, má selektivní hodnotu. Emoce mohou motivovat chování chránící naše životy. Zvíře, které se bojí nějakého nebezpečí a uteče pryč, může přežít toho jedince, jenž zůstane stát. Také tvor zuřivě bránící svoje území může žít déle a lépe. Zvíře, které miluje a chrání svá mláďata, může zanechat více potomků.

Zvíře může mít požitek z mrštného běhu, rychlého letu a vyhrabávání hluboké nory. Německý termín *Funktionslust* vyjadřuje potěšení z toho, co umíme nejlépe — potěšení kočky ze šplhání po stromech nebo opice z přeskakování z jedné větve na druhou. Toto potěšení, tato radost, může vést zvířata k tomu, aby takové věci dělala, a zvyšovala tak pravděpodobnost přežití.

Ne všechno jednání hnané emocemi má hodnotu pro přežití. Milující zvíře může přivést na svět více mláďat, a tak láska zvyšuje šance přežití, milující zvíře se ale může také starat o zmrzačené mládě nebo své druhy, kteří by jinak neměli žádnou šanci na přežití, anebo dokonce vystavuje samo sebe velkému nebezpečí při truchlení nad mrtvými druhy. Je schopno adoptovat cizí mláďata, kterým nemůže předat své geny. Takové chování by mu zajisté nepříspělo, ba spíše poškodilo jeho kvalitu a sílu. Zvířata se možná někdy chovají podle toho, co cítí, a ne jen jednoduše podle toho, co je výhodné pro přežití. Láska může mít hodnotu přežití, protože jejím čistým výsledkem je více potomků. Když se však nějaké chování, obvykle sloužící adaptivní funkci, projeví i v okamžicích, když neskýtá žádnou výhodu v rámci logiky přežití, mohlo by to znamenat, že je motivováno nějakou nefunkční emocí. Systematické pozorování tohoto druhu by mohlo přinést nové poznatky o emocích, ba umožnit jejich ověřování.

Biologové často poukazují na evoluční výhody určitého chování, aby tím mohli obejít otázku emocí. Vědci občas tvrdí, že pěvci nezpívají z radosti či pro radost nebo proto, že se jim jejich trylky líbí, ale proto, aby vymezili své teritorium a inzerovali možnému partnerovi svou dobrou kondici. A tak od chápání ptačího zpěvu jako agresivního a sexuálního aktu vede snadná cesta ke genetickému výkladu tohoto chování. Ptačí zpěv může zároveň vyhrazovat hranice daného teritoria a vábit druhá. Ale to přece nevylučuje, že ptáci nezpívají také pro radost a že se jim jejich písně nelíbí. Jak poznamenává výzkumník primátů Frans de Waal: „Když vidím, jak si pár papoušků navzájem něžně čechrá peří, první, co mě napadne, není, že to dělají jen v zájmu zachování svých genů. To je zavádějící způsob vyjadřování. Nemůžeme přece mluvit v přítomném čase, když se vysvětlení vývoje zabývá zejména minulostí.“ De Waal vidí tyto ptáky jako tvory vyjadřující lásku a očekávání nebo — opatrnější formulací — „výlučné pouto“.

Ani lidské chování, které lze interpretovat jako projev rostoucí síly k přežití, se nedá vykládat jen tímto způsobem, jak se ovšem sociobiologové někdy snaží. Udržují-li lidé žijící v monogamním manželství větší počet mimomanželských vztahů, neznamená to, že by se snažili maximalizovat reprodukční možnosti oplodňováním dalších žen, nebo že by si ženy vybíraly geneticky výhodnější muže ve prospěch svého potomstva. Nevěrní lidé se naopak snaží co nejvíce vyhnout nechtěnému těhotenství. Ani sexuální zneužívání dětí neskýtá žádné genetické výhody. Jsou-li lidé součástí logiky evoluce a mají-li současně city, které nelze vysvětlit v kategoriích přežití, mají-li sklon prožívat city, z nichž pro ně neplynou žádné výhody, proč bychom si měli myslet, že veškeré chování zvířat je pouze genetickou investicí?

Dvojí metr

Jako lidské bytosti hodnotíme sami sebe podle jiných měřítek, než podle kterých posuzujeme zvířata. Lidem je povoleno mít emoce. Obvyklým vysvětlením pro to je, že se emoce vyjadřují pomocí slov: „Miluji tě," nebo „Nezajímá mě to," nebo „Je mi smutno." Lidé se v životě orientují podle vyjádření pocitů, ať už svých nebo ostatních, i když je obecně známo, že někteří lidé často lžou o tom, co cítí, aby tak získali jisté výhody, a jiní se zase ve svých pocitech mohou mýlit nebo přesně nevědí, jaké ve skutečnosti vlastně jsou. Mnozí je vyjadřují velice nevěrohodně, a jsou i tací, kteří jejich existenci zcela zpochybňují. Základní metodou, jak vyvozujeme existenci emocí u ostatních, je analogie a empatie: víme, že máme pocity, protože cítíme, že jsme jimi vedeni, a také ostatní lidé kolem nás dělají a vyjadřují podobné věci; proto máme za to, že i oni prožívají emoce.

Takové dedukce mají však své meze. Z vlastní zkušenosti víme, že ostatní lidé mohou pociťovat vděčnost, protože to říkají a chovají se, jako by tomu tak skutečně bylo. To samo ovšem neodpoví na otázku, zda lev může cítit vděk. Na druhou stranu však lidské bytosti, dokonce i když jsou zakotveny v rozvinuté kultuře, stále značnou měrou zůstávají jen jedním z živočišných druhů. Je možné, že všichni sdílíme společný vztah mezi fyzickými a psychickými prvky emocí. Je zřejmé, že emoce nemohou být jednoduše redukovány na směsi hormonů. Jakkoli hormony přispívají

k emocionálním stavům u lidí, pravděpodobně je tomu tak i u zvířat. Látky jako oxytocin, epinefrin, serotonin a testosteron — všechny, o kterých si myslíme, že mají vliv na lidské chování a pocity — se nacházejí i v tělech zvířat. Hrubě zjednodušující vysvětlování lidského chování jen pomocí hormonů je chybné, ba dokonce škodlivé. Neměli bychom se dopouštět té samé chyby při výkladu chování zvířat.

Ve zjevném rozporu s všeobecně sdílenou představou, že emoce náležejí výhradně jen člověku a jsou produktem jeho jedinečných mentálních sil, se jeví skutečnost, že fyzické zázemí těchto emocí patří k těm nejprimitivnějším. Část mozku nazvaná limbický systém, o které se předpokládá, že generuje emoce, je jednou z fylogeneticky nejstarších součástí lidského mozku. Někdy se jí dokonce říká „plazí mozek“. Z čistě fyziologického hlediska by to byl biologický zázrak, kdyby lidé byli jedinými tvory na světě, kteří jsou schopni cítit. Lze tak dokázat, že například kočka miluje svá mláďata a ona zase ji? Pokud by měření ukázala zvýšenou hladinu hormonu kolujícího kočce v krevním oběhu v okamžiku, kdy se dívá na svá mláďata, a také vznik elektrické energie v části jejího mozku, dalo by se tohle považovat za důkaz? Spousta vědců by stále nesouhlasila. Tvrdili by, že člověk nikdy nemůže vědět, zda kočka miluje či ne. Většina lidí však na základě vlastního pozorování tvrdí přesný opak. Vědci ale raději odporují.

Liší se snad něčím spojení „Opice je *zřejmě* smutná“ od spojení „Honza je *zřejmě* smutný“? *Zřejmě* je výraz určité interpretace. Odvolává se ke znakům, o nichž panuje shoda, že označují smutek. Honza hledí celé hodiny do země a vzdychá. Opice dělá to samé. Honza nemá chuť k jídlu a stejně tak i opice. Honza se odmítá s kýmkoli bavit a při otázce, jak se cítí, se dívá kamsi daleko přes člověka, který se jej na to ptá. Neodpovídá, ale to není důvod k tomu, abychom říkali, že necítí smutek či lítost. Můžeme se splést u opice, ale stejně tak se můžeme splést i u Honzy. Ve skutečnosti možná cítí něco poněkud odlišného, možná apatii či existenční obavu. Možná si špatně vysvětlujeme jeho chování, výraz v obličeji, jeho povzdechy. *Zřejmě* je výrokem vypovídajícím o jistotě, kterou myslíme, že máme, ale naše jistota či důkaz nemusí být tak správná ve vztahu k lidem, ani tak nesprávná ve vztahu k ostatním zvířatům, jak jsme se domnívali.

Nespolehlivé jazykové klíče

Lidé mají výsadu řeči. Je to jeden z největších rozdílů mezi člověkem a ostatními živočichy. Zvířata nemohou mluvit o svých citech způsobem, kterému by lidé rozuměli, i když jazyková bariéra mezi lidmi a zvířaty není zcela absolutní. Jazyk ale není zaručeným indikátorem pocitů. Hovoříme-li o nějaké emoci, neznamená to, že ji skutečně prožíváme. Stejně tak nejsme-li schopni emoci verbalizovat, není to důvod pro zpochybňování její existence. Někteří retardovaní jedinci nejsou vůbec schopni vyslovit své pocity. Neznamená to ale, že je nemají. Intelektuálně vyzrálí lidé mohou lhát o svých emocích anebo je velice dobře tajit. Intelektuální schopnosti možná oddělují lidi od zvířat, byť rozdíl není nutně absolutní, ale ani u lidí emoce a inteligence nejsou bezprostředně spjaté.

Jazyk je součástí kultury. Kultury celého světa diferencují podobným způsobem emoce odkazující k podobným zkušenostem. Můžeme ale cítit emoci, pro kterou naše kultura nemá žádné pojmenování či příklad? Bezpochyby existují emoce, jež mají své privilegované místo jen v určitých kulturách, to však neznamená, že nejsou zažívány ve všech. Definovat je či vyjádřit může být těžké vzhledem k různým jazykům, v nichž jsme byli vychováni. Těžké dokonce může být i jen o nich přemýšlet, natožpak je sdělit někomu jinému. Nicméně tyto pocity mohou mít jistou autonomii, a tak mohou být přece prožívány. Stejně tak i zvířata mohou mít emocionální zážitky, které by bylo těžké vyjádřit či vyslovit, i kdyby měla schopnost užívat slov, což nikoho neopravňuje k zpochybňování jejich existence. Navzdory jazykové bariéře lidé mají se zvířaty obrovské množství stejných pocitů.

Předsudek, že pouze lidé jsou schopni myšlení a cítění, protože mohou své myšlenky a pocity vyjadřovat slovem, a to jak mluveným, tak i psaným, má dlouhou tradici. René Descartes, francouzský filozof žijící v sedmnáctém století, považoval zvířata za „nepřemýšlející bestie“, *automata*, stroje:

Na světě neexistuje (z lidí) nikdo tak zaostalý či hloupý, dokonce nevyjímaje ani idioty, kdo by nebyl schopen dát dohromady několik slov a vytvořit z nich větu, kterou by vyjevil své myšlenky,

zatímco na druhou stranu tu však neexistuje žádné zvíře, ať je jakkoli dokonalé a žije v sebelepších podmínkách, které by toho bylo schopno... důvodem, proč zvířata nemluví jako my, není skutečnost, že jim k tomu chybí patřičný orgán, ale to, že nemyslí.

Neznámý Descartův současník se k tomu vyjadřuje takto:

(Karteziánští) vědci lhostejně tloukli psy a dělali si blázný z lidí, kterým bylo těchto bytostí líto, jako kdyby cítily bolest. Říkali, že zvířata jsou strojky a že výkřiky, které vydávají při každé ráně, jsou jen zvukem vyvolaným pružinkou, která se rozezvučí při doteku, celé tělo ale nic necítilo. Přibýjeli nebohým zvířatům nohy ke stolu, aby mohli provést vivisekci a pozorovat oběh krve, což tehdy bylo předmětem sporů.

Podle Voltaira pitvy zvířat naopak dokázaly, že psi mají stejné *ústroje citu* jako lidé. „Odpovězte mi vy, kdož věříte, že zvířata jsou pouhé stroje," prohlásil. „Stvořila snad příroda u zvířete všechny orgány k pocitům jen proto, aby nakonec žádné nemělo?" V díle *Le philosophe ignorant* kritizuje Descarta slovy: „Je opovážlivé tvrdit, že zvířata nejsou nic jiného než stroje shánějící si potravu, když nemohou cítit žádnou chuť k jídlu, mají orgány k cítění a přitom neprožívají nikdy ani ten nejmenší pocit, křičí bez bolesti, projevují radost bez potěšení a mají mozek, v němž ale nemůže vzniknout žádná myšlenka, která by, kdyby tohle všechno byla pravda, byla tím největším protiřečením přírody." Již v roce 1738 hovořil Voltaire o humánních citech významného anglického fyzika Isaaca Newtona a o tom, jak se stejně jako filozof John Locke přesvědčil, že zvířata mají stejné pocity jako lidé. Voltaire píše: „(Newton) věřil, že věřit, že zvířata mohou cítit, a přesto jim působit utrpení, je strašlivý rozpor."

Je pravda, že většina zvířat nemluví žádnou řečí, které by člověk rozuměl. Je ale absence řeči koneckonců tak důležitou indikací citů, jak si to myslí někteří filozofové? Slovní zásoba několika šimpanzů a dalších lidoopů čítá více než stovku slov americké znakové řeči (ASL). Nedomlouvají se pouze s lidmi, ale i s jedinci svého druhu. Nebylo by logické (a úsporné) domnívat se, že už dříve si mezi sebou sdělovali některé z těchto myšlenek a to způsobem jiným než lidskou znakovou řečí? Proč by měli čekat až na

vědce s něčím, co byli už dávno předtím schopni dělat sami. Opice sice nemají lidské hlasivky, to ovšem neznamená, že by mezi sebou nemohly vzájemně komunikovat. Po prvních vlnách nadšení z opic užívajících znakovou řeč začala vědecká obec zaujímat skeptický postoj. Uvážíme-li, jak málo důvěryhodné byly pro vědce výpovědi opic týkající se potravy či hračky, sotva si lze představit, že by mohli brát vážně možné výpovědi opic týkající se jejich pocitů. Hluboce zakořeněný předsudek učí, že pocity zvířat nelze poznat, protože zvířata neumějí mluvit. A když přece promluví lidským jazykem, ihned zazní argument, že to, co říká, nemůže znamenat to samé, co tím myslí lidé.

I když zvířata mluví naší řečí, stejně nebereme jejich slova vážně. Alex, africký papoušek šedý, byl po šestnáct let cvičen psycholožkou Ireně Pepperbergovou, která se zabývá studiem kognitivních schopností ptáků. Alex je jedním z mála papoušků na světě, který prokázal, že rozumí tomu, co říká. Zná jména padesáti předmětů, sedmi barev a pěti tvarů. Umí spočítat až šest předmětů a říci, který z nich je menší. Alex také pochytil spoustu „funkčních“ větiček. Naučil se: „Já už teď půjdu,“ větu, kterou slyšel u lidí v laboratoři Pepperbergové. Pepperbergová popisuje, jak někdy zareaguje, když mu vyhubuje: „Ne! Ty škaredý kluku!“ a odchází pryč. A Alex najednou ví, co v takové situaci má říct. Přivolá ji zpět: „Pojď zpátky. Omlouvám se.“ Alex se naučil omlouvat jen z odposlechu lidí. Ví, kdy to má říci. Cítí lítost? Klove a pak řekne: „Omlouvám se,“ a zase začne štípat. „Vůbec se nekaje. Stejně jako spousta lidí.“

Vidíme tu zvíře, které projevuje slovy svůj emocionální stav — lítost —, ale my mu nevěříme. Kdyby skutečně cítil lítost (jak my chápeme tento pojem), že ji klovl, kloval by ji dál? Možná ano. Ať už se děje v jeho nitru cokoli, je dostatečně motivován, aby se učil lidskými slovy vyjadřovat lidské pocity — možná aby umožnil lidem stát se lepšími papouščími společníky. Alex možná vůbec necítil lítost nad tím, že někomu ublížil. Pepperbergová možná neví, co po ní Alex vlastně chce. Možná nikdy necítila to samé co on. Lidé jsou překvapivě málo vybaveni pro vyjadřování pozitivních sociálních emocí, a naopak až příliš dokonalí v pojmenovávání těch negativních. Nenašli bychom ve společenství vysoko v korunách stromů široké škály jemných nuancí vyjadřu-

jících náklonnost a cit, pro jejichž vnímání jsou lidé emocionálně negramotní? Zřejmě se zde máme čemu učit.

Sdělování beze slov

Nonverbální komunikaci je v poslední době věnován ze strany vědců a terapeutů stále větší zájem. Mnoho složitých mentálních stavů lze výstižněji sdělit gesty než slovy, a některé z nich se vymykají jazykovému uchopení zcela. Pokusy o vyjádření jemných a nedefinovatelných emocí zanechávají u lidí pocit, že řeč je v této oblasti zcela nedostačující. Poezie je také pokus o sdělení pocitů, nálady, stavu, a dokonce i myšlenek, které jsou jen těžko uchopitelné a s nimiž si jazyk prózy neví rady. A některé pocity řeč naprosto vylučují, dokonce i poezii. Krásná umění a ticho nastupují tam, kde nestačí slova.

Není pochyb o tom, že lidé sdělují myšlenky a pocity i *beze slov*. Získáváme stále více důkazů o tom, že velká část komunikace se děje mimo jazyk. Jestliže uznáváme, že lidé komunikují řečí těla, gesty, formalizovanými mimikou a tancem, měli bychom se zamyslet i nad nonverbálním sdělováním pocitů u zvířat.

Zvřata sdělují svému okolí informace pomocí póz, zvuků, gest a reakcí, a to jak jiným zvířatům, tak i lidem. Přestože se studium tohoto způsobu komunikace prohlubuje, ani specialisté těmito informacím moc nerozumějí. Zvřata těmito signálům ale rozumí mnohem lépe, dokonce i mezi jednotlivými druhy. Elizabeth Marshall Thomasová se domnívá, že zvířata umějí odhadnout mnohem lépe signály lidského těla než lidé těla kteréhokoli druhu zvířete. „Náš druh je schopen tyranizovat ostatní ne proto, že jsme zdatní ve vzájemné komunikaci, ale protože naopak nejsme.“ De Waal si postěžoval, že opice umějí číst řeč lidského těla tak dobře, že lidé, již s nimi pracují, mají pocit, jako by byli zcela průhlední.

Po patnáctiletém studiu lišek obecných, kdy je choval a žil s nimi, rozumí David Macdonald řeči jejich těla. Na první pohled pozná, která liskaje veselá, rozrušená nebo nervózní. Bez zábran o nich píše jako o hravých, zuřících, bojících se, tupých, sebevědomých, spokojených, flirtujících a také ponížených tvorech. Jeho *Running with the Fox (Běhánís liškou)* popisuje řeč liščího těla tak, že i lidé, kteří lišky dobře neznají, mohou vše snadno

pochopit. Jelikož ale existence emocí u zvířat dosud není vědecky prokázána, když Macdonald uvažuje o tom, zda mohou být lišky potěšeny ze zabíjení, raději poněkud přibrzdí: „...za předpokladu, že jsou schopny emocí lidem srozumitelných..." Nazývá tuto otázku „filozoficky nezodpověditelnou“.

V knize Konráda Lorenze nazvané *The Year of the Greylag Goose (Rok husy divoké)* popisem jedné fotografie housera říká: „Poté, co si Ado (další houser) přivlastnil Šelmu (jeho bývalou družku), se Gurnemanz zhroutil, jak můžete vidět na obrázku.“ Člověk, který husám nerozumí, to neuvidí. Viděl by stále jedno a totéž, i kdyby ta husa byla veselá nebo smutná. Husa nemá pohyblivou tvář, a tak její výraz příliš nenapoví. Lorenz díky dlouholetým zkušenostem umí číst řeč husího těla a porozumět jí. Gurnemanzův postoj a držení krku vypovídaly o tom, jak se cítí zklamaný a ponížený. Jinde Lorenz popisuje husí postoje, gesta a zvuky jako vítězné, nejisté, úzkostné, šťastné, smutné, napjaté, uvolněné a zstrašující.

Husa a zvířata vůbec mohou prožívat celou škálu emocí. Jejich pocity může být „popsána celá tvář“ a možná stačí jen cvik, abychom se v ní naučili číst. Omezuje nás v tom jen naše neznalost, nedostatek zájmu a touha po využití (jako například sníst je). Také jsme spoutáni antropocentrickým předsudkem bránícím nám uznat existenci něčeho společného: Jak bychom mohli být bohové, kdyby zvířata byla stejná jako my?

Objevování zakázaného

Pravidla pro vymezení existence emocí u zvířat jsou stejná jako u lidí. Neměli bychom tedy požadovat o nic víc důkazů o tom, že zvířata skutečně cítí, než kolik takových důkazů žádáme u lidí. Stejně jako lidem by mělo být i zvířatům dovoleno mluvit jejich vlastním emocionálním jazykem. Je jen na jeho pozorovatelích, aby mu porozuměli.

Lidské emoce také unikají důkladnému vědeckému prozkoumání. Ve skutečnosti neexistuje ani jeden všestranně akceptovatelný důkaz o existenci lidských emocí. To, co jeden člověk *cítí*, není vždy zcela dostupné někomu jinému. Nejenže není jisté, zda se naše city dají sdělovat našemu okolí, dokonce si vůbec nejsme jisti, co se může odehrávat v nitru ostatních lidí. Myslíme si, že

víme, jak lidé mohou být smutní nebo se cítit osaměle či naopak vesele, ale je těžké poznat všechny složky doprovázející náladu. Nemusíme být v našem vnitřním emocionálním univerzu zcela uzavřeni a odděleni od okolního světa, avšak vnitřní život ostatních lidí jakožto odlišných individualit pro nás i nadále zůstává tajemstvím.

Historie lidských příběhů, kde by chyběl strach, zlost, láska, pýcha a vina, by byla neúplná. Biografie neobsahující lítost, smutek a nostalgii by nám připadaly nereálné. Obyčejný lidský život, ve kterém nikdo nemiluje, není nikým milován nebo nechce být nikým milován, ve kterém nikdo nikoho nerozzlobí a v němž se nikdo netrápí, nikdo není na nic pyšný a nestydí se udělat cokoliv — to by bylo nepřírozené, neskutečné a špatné líčení. Nikdo by tomu ani nevěřil. Připadalo by nám to nelidské. Popisovat život zvířat a přehlížet jejich emoce by bylo stejně nepřesné a zkreslující. Abychom porozuměli zvířatům, je nezbytné, abychom pochopili, co cítí.

2.

Strach, naděje a úzkostné sny

Behavioristé zabývající se chováním zvířat nechtějí uznat, že se pocity strachu a úzkosti zvířatům mohou vracet v jejich snech. Přitom nedávno přišla zpráva z Keni o mláďatech slona afrického, jež viděla, jak celou jejich rodinu vyvraždili pytláci a jak jim vysekali kly. Tato mláďata se probouzejí s křikem uprostřed noci. Co jiného než strašlivé vzpomínky na hrozný šok mohlo takové noční úzkosti způsobovat?

Lynn Rogers, biolog zkoumající život zvířat ve volné přírodě, strávil celá desetiletí studiem medvědů černých a následoval je lesem i mokřinami. Ve škole se učil o medvědu černém od svého profesora Alberta Eriksona. Jednoho dne se oba dva pokoušeli odebrat vzorek krve uspanému medvědu, zvíře se však najednou probralo. Začalo dorážet na profesora Eriksona. Ten ale k Rogersově údivu proti medvědovi vyrazil, aby jej zastrašil. Pak se medvěd obrátil na Rogerse. Erikson zvolal: „Postraš ho!“ a Rogers poslechl. Medvěd se lekl a dal se na ústup. Rogers říká: „Učil jsem se poznávat věci, které mi pomáhaly chápat chování medvědů spíše na základě jejich strachu než mého vlastního.“

Chybou, která může být zapříčiněna antropomorfismem, je dívat se na medvědy očima našich vlastních emocí: bojíme se jich, a proto je vnímáme jako zlé a nepřátelské. Stejně velkou, ale opačnou chybou, by bylo odmítání přiznat si fakt, že medvědi jsou schopni cítit vlastní emoce. Rogers se učil pozorovat medvědy právě ve světle těchto emocí a zjistil, že i samotní medvědi se často bojí. Naučil se, čeho se bojí a co je může vystrašit. „Když jsem se začal dívat na medvědy očima jejich strachu a naopak

jsem si přebíral všechny věci, ze kterých jsem míval strach já, a tyto věci zase interpretoval ve světle medvědova strachu, najednou bylo mnohem snazší získat si jejich důvěru, pohybovat se v jejich těsné blízkosti, spát s nimi — zkrátka dělat všechno, co je nutné k tomu, aby člověk poznal, jaká zvířata skutečně jsou." Rogers se tak dobře naučil rozumět divokým medvědům, že se klidně odvážil nocovat jen pár metrů od jejich brlohu anebo hrát si s medvěďaty. Na otázku, zda vědci obvykle při popisování chování zvířat nevypouštějí výrazy *strach* a *důvěra*, odpověděl: „Ano. Myslím si však, že velkou chybou je, když tyto emoce ignorujeme a nebereme v potaz. Jsou to základní emoce, které jsou zvířatům a lidem společné."

Vyprávění o náhle vyplašeném medvědovi ukazuje, jak se lidé mohou učit „číst" v medvědech: „Můžete se pohybovat v naprosté blízkosti medvědů a nic se nemusí stát. Když se však z druhého konce lesa ozve třeba jen slabý neidentifikovatelný zvuk, medvěd najednou zpozorní a větrí nebezpečí... Kdykoli něco donutí medvěda k hlubokému nádechu, což je první příznak jeho strachu, a pak uvidíte, že vztyčil uši, napadne vás, že byste se nejspíš měli trochu stáhnout, udělat mu trochu víc místa, protože je tu velice reálná šance, že na vás zaútočí," říká Rogers s úsměvem. „Vypadá to, že se cítí něčím ohrožený, a tak potřebuje prostor a klid, aby se s tím vypořádal. Poté, co mi medvědi několikrát dali víc než jasně najevo, abych v takové situaci mizel raději pryč, naučil jsem se to."

Základní emoce

Ze všech pocitů, které zvířata cítí, je strach snad tou emocí, jejíž existenci nejčastěji připouštějí i ti největší skeptikové a jíz se, jako jedné z mála, dostalo pozornosti srovnávací psychologie. Jedním důvodem je, že strach slouží evoluci: je spouštěcím mechanismem obranné reakce. Strach pudí zvířata k tomu, aby uprchla, potopila se, schovala se, volala o pomoc, stáhla se do ulity, vystrčila drápy či vycenila zuby. Kdyby živočichové neměli žádné obranné reakce, strach by jim neposkytoval žádný prospěch. Jsou však známy i situace, kdy strach neodpovídá logice přežití: konání člověka či zvířete, jež propadlo panice, není vždy

nejmoudřejší, jako například když se vyděšený voják rozeběhne přímo proti kulkám nepřátel.

Pro člověka je snadné uvěřit, že zvířata zažívají strach také proto, že tuto emoci u zvířat často sami vyvoláme, a dokonce z toho někdy míváme radost. Člověk, uvyklý městskému životu, jenž možná někdy navštívil zoo, pravděpodobně někdy vyplašil ptáky, odháněl hmyz, a viděl, jak kočky utíkají před psy a psi zase před většími psy. A vůbec nepochybuje o tom, že zvířata cítí strach.

K tomu, abychom zakoušeli strach, jistě nezbytně nepotřebujeme silný intelekt. Intelekt nám může pomáhat odhalovat jemnější důvody ke strachu, ale i méně inteligentní jedinci nacházejí spoustu věcí, jichž se bojí. Ani ti, kdo věří a chtějí věřit, že mezi lidmi a zvířaty je obrovská propast, se většinou necítí ohroženi pojmem zvířecího strachu. Raději by však v tomto případě nemluvíli výslovně o pocitu. Tudíž zatímco ve slovnících je strach definován jako jedna z emocí, behavioristé zkoumající zvířata dávají přednost takovému vymezení strachu, které najdeme například v díle *Oxfordský průvodce chováním zvířat*: „...stav motivace, který je vyvolán určitým specifickým stimulem a který obvykle podněcuje obranné chování či únik.“

Obrázek hrůzy

Biologické stopy strachu můžeme najít přímo v laboratořích. (Které zvíře by také nemělo důvod obávat se laboratoří?) Malý elektrický impuls vyslaný do kočičí amygdaly čili mandle (části limbického systému mozku) vyvolává úlek, větší pak vyvolá projev a reakci zděšení. Myš, již byla amygdala odoperována, ztratí strach z kočky a klidně jí vyrazí v ústrety. Badatelé z Newyorské univerzity, kteří učili myši očekávat elektrický šok po zaznění určitého tónu, ke svému překvapení objevili, že nervové impulzy u myši naučených obávat se tónu vedly přímo od ucha k amygdale, nikoli obvyklou cestou přes sluchové centrum mozkové kůry. Teorie praví, že amygdala spojuje emocionální vstupy s některými formami učení. Endokrinologie ukazuje, že hormony jako epinefrin a norepinefrin napomáhají předávat v těle zprávy, jejichž obsahem je strach. Podle genetiků v deseti generacích

šlechtění se v rámci jedné genetické větve mohou rodit dvě skupiny krys — jedny bázlivé a druhé klidné.

I biologie uznává, že pro úplný popis strachu si nevystačíme s fyziologickými příznaky. Filozof Anthony Kenny v této souvislosti nabízí srovnání člověka, jenž se bojí výšek, a proto se jim zarytě vyhýbá, a relativně nebojácného, odvážného horolezce. Člověk, který má obavu z výšek, se výškám zřejmě vždy úspěšně vyhne, a tak se u něj jen zřídka projeví fyziologické známky strachu. U horolezce, vystavujícího se častěji rizikům, se mohou tyto znaky projevovat mnohem častěji, ne však proto, že by měl z výšek větší strach. Teorie „proti-fobie“ rozvíjená psychoanalytikem Otto Fenichem možná nebude v tomto případě zas až tak od věci. Fenichel popisuje lidi vyhledávající právě situace, při nichž se nejvíce bojí, protože strach je podvědomý. A tak se alespoň někteří horolezci děsí výšek, nemohou si však tento strach přiznat. Jejich chování je motivováno hlubokou nadkompenzací, vnitřním sebeklarriem, jehož smyslem je udržovat obávaný a zároveň fascinující předmět stále v dohledu. Je toto projev — podobně jako nutkavé touhy připomínat si stále znovu prožité trauma — usilování o dokonalost?

Něco takového se ale nemusí týkat jen lidí. Mnoho živočišných druhů, které jsou často pronásledovány predatory, bývá někdy skutečně morbidně přitahováno smrtí svých druhů. Hans Kruuk, zabývající se zkoumáním hyen v Serengeti, často pozoroval hyeny či jiné predatory, kteří byli při lovu a následném zabíjení svých kořistí se zájmem sledování například gazelami, které se přišly jen podívat. Takové chování přihlížejících bylo nazváno „chování ve fascinaci“ (*behaviour of fascination*) nebo „divácký fenomén“ (*bystander phenomenon*). Přihlížející diváci nejsou nutně příslušníci téhož živočišného druhu jako oběť. Zvířata lovených druhů někdy sledují predatory i tehdy, když zrovna neloví. Pozorují je a téměř všude je následují. Takové chování může být skutečně nebezpečné: Jsou známy případy, kdy gepard sledovaný stádem gazel náhle proti gazelám vyrazil a jednu ulovil. Kruuk však toto chování přesto považuje za účelné: umožňuje zvířatům lovených druhů, aby tak měla predátora stále na očích a nemohla být tak snadno přepadena ze zálohy. Sledování predátora také poskytuje mnoho cenných informací o jejich nepříteli. F. Fraser Darling ve své klasické studii o jelenu lesním poznáme-

nal: „Jeleni jen neradi pouští z dohledu jedince či předměty, které považují za potenciálně nebezpečné.“ I tohle by mohl být příklad „proti-fobie“.

V díle *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (*Projevy emocí u lidí a zvířat*) Darwin vypracoval systematickou studii toho, jak zvířata vypadají, mají-li strach. U lidí i zvířat se mohou objevit některé, nebo všechny, z těchto příznaků: otevřené oči a ústa, koulení očí, rychlý tlukot srdce, zježené chlupy, třesoucí se svaly, cvakající zuby, uvolnění svěračů. Polekaný tvor může „zkamenět“ nebo se strachy schoulit. Tyto reakce byly pozorovány u převážné většiny živočišných druhů. Je zajímavé, že když má delfín strach, cvakají mu zuby a svítí bělmo očí, gorilám se třesou ruce. Taková podobnost s projevy strachu u lidí je dalším důkazem naší spřízněnosti. Melvin Konner napsal: „Jsme — ne metaforicky, ale skutečně, doslovně biologicky — jako laně, které ukusují orosenou trávu za mlhavého oparu před úsvitem, žvýkají, očichávají vlhké rostlinky, dýchají vzduch plný mlhy a pasou se v klidné harmonii. A najednou z ničeho nic jako když do nás střelí a jsme divoká zvěř.“

Další příznaky strachu jsou specifické pro jednotlivé druhy. Polekaný kamzík, popisuje biolog Douglas Chadwick, stáhne uši, schová jazyk za zuby, přikrčí se a zvedne ocas. Podle Chadwicka kůzle zvedá ocas tehdy, když si žádá pozornost a péči. Dospělý jedinec pak zvedá ocas, cítí-li strach. Je-li ocas zdvižen jen napůl, říká Chadwick, znamená to „Jsem znepokojen,“ a úplně zdvižený ocas „Mám hrozný strach,“ nebo také „Mami, pomoz mi!“

Chovatel ptáků Wolfgang de Grahl pozoroval, že když se mláďata papouška šedého octnou v neznámém prostředí, které je pro ně nové, začnou divoce bít křídly a také někdy schovávají hlavu do bezpečí v nejvzdálenějším rohu. Podle Grahla tito papoušci zřejmě věří stejně jako pštrosi, o kterých se říkalo, že schovávají hlavu do písku, že je tak nikdo neuvidí. Ptáci však možná nejsou tak hloupí. Lidé, kteří si ze strachu zakrývají oči anebo odvracejí tvář, také nevěří, že je nikdo nevidí. Je možné, že stejně jako lidé papoušci prostě nemohou snést pohled na to, z čeho mají obrovský strach, anebo se tak snaží, aby je jejich pocity zcela neovládly.

Čeho se zvířata bojí

Lidé žijí a pracují s koňmi už velice dlouho, a tak dovedou mnohdy správně odhadnout, čeho se koně bojí. Kromě samozřejmého nebezpečí, jaké pro ně představují predátoři, mohou být vyplašeni neznámými pohyby, zvuky a pachy. Často je polekají změny v jejich okolí. Jankovité koně může vyplašit i jen domnělá změna: objekt, který kůň již nespočetněkrát mýjel, může koně vystrašit, i když zůstává stále stejný a nezměněný. Co spláší jednoho koně, nechává druhého v klidu, a někteří koně dokonce jen zřídka projevují strach. Někdy se obávají vstupovat do míst, kde necítí pach jiného koně. Kůň, jenž se nechá velice lehce zapřáhnout do povozu, se může začít vzpírat, jde-li o úplně nový povoz.

Důležitou roli hrají i osobní zkušenosti daného jedince, který se v průběhu svého života může naučit bát něčeho, čeho se nikdy předtím nebál. Když například zvednete klacek a chcete jej hodit psovi, aby vám jej donesl, a on se místo toho shrbí strachy, napadne vás, že toho psa někdo kdysi zbil klackem. Zvířata si vytvářejí asociace strachu s předměty, na něž mají z minulosti špatné vzpomínky. Takové vzpomínky může probudit vnější podobnost, nebo i jen myšlenka, která jim proběhne hlavou.

Zvířata se také učí strachu, aby se vyhnula bolesti. Laboratorní krysy mají strach z bolesti, a tak se učí bát elektrických šoků. Kojoti se zase učí strachu z přímého setkání s dikobrazími ostny. Opice poznávají, že velký pád bývá bolestivý.

Strach a sebeobrana

Většina živočichů se pochopitelně obává svých predátorů. Jak poznají, že jsou to predátoři, když je nikdy předtím neviděli v akci, není vždy jasné, jejich reakce je však jednoznačná. Chadwick jednou ve Skalistých horách pozoroval rysa stopujícího statného samce kamzíka. Připlížil se na výběžek přímo nad kozla, na pozici zcela ideální k útoku, začal však váhat. A potom si ho kozel všiml a ustoupil zpátky do rohu. Po chvíli vyšel zase dopředu, zadupal nohama a začal vyskakovat obrácen svými rohy směrem k rysovi. Rys ho chvíli pozoroval, několikrát proti němu natáhl tlapu a nakonec odešel. Ukázalo se, že zpočátku se kamzík

svého predátora bál, potom se ale zbavil strachu a začal být agresivní. Rys se kamzíka také trochu bál. Stačilo to k tomu, aby chvíli váhal a nakonec lov úplně vzdal.

Jedním z klíčů pro rozeznávání predátorů je přirozená reakce na upřený pohled. Při jednom pokusu se ukázalo, že ptáci byli více zaujati vycpanou sovou, která měla oči. Malá kuřata, která ještě nikdy neviděla predátora, se vyhýbají všemu, co má oči nebo něco očím podobného. Ptáci na krmítku mají tendenci uletět pryč, jsou-li jeho stěny vyzdobeny vzory připomínajícími oči. Čím opravdověji oči vypadají, tím větší strach v ptácích vzbuzují.

Mnoho zvířat má vrozený strach z pádu z velké výšky. Mláďata spousty druhů zvířat (včetně lidí) pociťují hrůzu při pohledu na volný pád nebo na něco, co jej může připomínat, i když nikdy takový pád nezažila ani neviděla. U některých druhů se zřejmě strach z výšek probouzí častěji než u jiných. Tvor žijící ve velkých výškách by nemohl přežít, kdyby příliš mnoho času trávil ve strachu. Přesto i kamzíci pozorovaní Chadwickem projevovali známky strachu, když hledali stopy na útesech, které byly příliš strmé i pro ně, anebo když se pod nimi uvolnil kámen a začal se kutálet dolů.

Mládě medvěda hnědého, jež spadlo do řeky McNeil na Aljašce a bylo unášeno silným proudem, projevovalo známky strachu — mělo zploštělé uši a rozšířené třkající oči. Jeho matka viděla, jak padá, ale nevypadalo to, že by ji to nějak zvlášť znepokojovalo. Vypravila se k němu, až když jej proud začal unášet dost daleko. Možná si neuvědomila, že co je bezpečné pro ni, není bezpečné pro medvíďe. Možná to ale nepovažovala za skutečné nebezpečí. Mláděti se nakonec podařilo dostat ven i bez její pomoci.

Osamělý a ztracen

Osamělost přináší s sebou pro společenská zvířata nebo pro mláďata většiny druhů strach. Strach ze samoty se často dá jen obtížně oddělit od strachu z toho, že se ztratíte. Wingnut, nezvykle bázlivé mládě medvěda hnědého žijící u řeky McNeil, se podle Thomase Bledsoea děsil i vlastního stínu. Hrozně se bál, že zůstane sám. Pokaždé když se jeho matka vydala lovit ryby, začal „hystericky“ naříkat a nepřestal, dokud se nevrátila. I v tomto případě se zdá možné, že příčinou této zvláštní reakce je dřívější

zážitek. Vorvaňovec anarnak Keiki žijící v mořském parku byl vypuštěn do nedalekého zálivu. Oddělen od svých druhů a umístěn na neznámé místo, Keikiho zachvátil strach. Cvakaly mu zuby a těkaly oči.

Ošetřovatelé ze zoo vyprávěli o tom, že sloni někdy vykazují „syndrom náhlé smrti“ nebo „syndrom zlomeného srdce“, k čemuž dochází (zejména u mladých slonů), když jsou odděleni od své sociální skupiny anebo když jsou přestěhováni. Jack Adams z Centra pro studium slonů to připisuje „svíravému strachu“.

Stejně jako koně plašící se kvůli neznámým věcem jsou i odchycení, ale nezdомácnělí papoušci šedí velice citliví na všechny změny ve svém okolí. Než aby jedli z nové misky, budou raději celé dny hladovět. Když se naučí důvěřovat a přijímat jídlo od určité osoby, pouhá změna oblečení v nich může vyvolat paniku. Jeden chovatel ptáků popisoval, že někteří jeho papoušci byli tak nedůvěřiví, že byli ochotni přijímat lískové oříšky jen od jeho matky — a jen tehdy, měla-li na sobě svoji obvyklou zástěru. Termín *neofobie* označuje strach z neznámého. Neofobie může vyvolávat neobvyklé reakce u zvířete chovaného v nezvyklých podmínkách. Indický ochránce přírody Billy Arjan Singh vychoval osiřelé mládě levharta a tygra. Obě mláďata byla vyděšena při prvním setkání s džunglí. Musela být šetrně uklidňována a jen opatrně chodila na procházky po džungli. Bylo třeba je přesvědčovat, že to skutečně stojí za námahu.

Cody, orangutan vyrůstající odmalička mezi lidmi, byl při prvním setkání s jiným orangutanem šokován. Srst se mu zježila po celém těle. Ze strachu couvl a schoval se za svého lidského „rodiče“. Tiskl se k němu tak pevně, že se mu na těle objevily modřiny. Druhý, klidný orangutan byla ve skutečnosti jeho pravá matka.

Jim Crumley popsal svoje pozorování hejna dvou stovek labutí trubačů ve Skotsku. Najednou hejnem projela vlna znepokojení. Spící labutě zvedly hlavu a zůstaly stát, zahleděny směrem na západ — a pak se znova usadily. Postupně se začaly uvolňovat a najednou znovu znejistěly — všechny hlavy nastražené, jedna na druhou volaly na poplach. Tohle se opakovalo celkem třikrát, než Crumley pochopil, co je tak zneklidňovalo. Blížila se bouře a labutě ji slyšely dříve než on. Pozoroval je i během bouře a zjistil, že blesky u nich nevyvolávají žádnou reakci. Každé zahřmění je však vždycky hrozně vyděsilo.

Učit se bát

Bát jsme se většinou naučili. Shoduje se to s klasickou behaviorální teorií o podmíněných reakcích, podle které se zvířata, lidi nevyjímaje, učí spojovat negativní podněty s určitými zážitky. Až příliš často a příliš unáhleně vysvětluje různé projevy chování jako vrozené a instinktivní. Ve skutečnosti jsme se jim mohli naučit na základě tvrdé zkušenosti anebo díky jiným jedincům našeho druhu.

Elizabeth Marshall Thomasova zaznamenala specifický druh strachu u huskyho Koki, kterého získala jako již dospělou fenku. Zvuk věci svištící vzduchem, jako třeba biče či klacku, ji vždy donutil přikrčit se. Začaly jí cvakat zuby a naježila se jí srst. Podle Marshall Thomasové „hlas opilého člověka“ podmiňoval přesně stejné reakce. Je však možné, že Koki reagovala spíše na pach než na zvuk. Alkohol totiž poněkud mění pach lidského potu. V každém případě se naučila mít strach z lidí, kteří se předtím něčeho napili. Jen těžko se dá vyloučit, že ji kdysi udeřil opilý člověk.

Klasická teorie o podmíněném chování byla otřesena v základech, když byla objevena skutečnost, že některé podněty jsou se strachem spojeny mnohem více než ostatní. Krysy jasně spojují jídlo s otravou. Už si nevezmou takovou potravu, po níž jim jednou bylo zle. Je však velice nepravděpodobné, že by si s nemocí spojovaly elektrický šok či ostrý hlasitý tón bez ohledu na to, jak často díky vědcům v laboratoři přicházejí s těmito podněty do styku. Mnoho lidí se bojí hadů a pavouků, aniž by s nimi měli nějaké špatné zkušenosti, zatímco jen velice málo lidí trpí fobiemi z kladiv a nožů, i když k poranění právě těmito nástroji dochází mnohem častěji, říká Martin Seligman. Možná se jich nebojíme proto, že důvěrně známe i jiné způsoby jejich využití.

Kamzíci se naučili bát se lavin a sesuvů kamení a většinou dokáží včas uniknout. Když uslyší hřmot valících se kamenů, zvednou ocas, sklopí uši a co nejrychleji utíkají do nejbližšího úkrytu. Není-li tam žádný, přikrčí se a přitisknou se těsně ke skále. Některým z nich se tak ještě v poslední chvíli podaří uniknout.

Nepojmenovaný strach

Každý někdy zažil strach, aniž k tomu měl nějaký hmatatelný důvod. Máme pocit, jako by nám hrozilo nějaké nepředvídatelné nebezpečí. Jindy je náš strach způsoben tísní z neznámého prostředí, stejně jako u Singhova malého levharta a tygra. Cítíme, že by se mohlo stát něco špatného, aniž víme co. Neurčitý strach — úzkost.

V národním parku Hwange v Zimbabwe se každoročně snižuje stav slonů. Během decimování jsou velké sloní rodiny naháněny letadly směrem k lovcům, již zastřelí všechny až na malá slůňata, která jsou odchytána a nabízena na prodej. Slůňata běhají kolem, křičí a hledají své matky. Jednoho roku si průvodce pracující v soukromé rezervaci vzdálené asi sto padesát kilometrů od parku všiml, že osmdesát slonů žijících v rezervaci zmizelo ze svých obvyklých míst právě v den, kdy mělo v Hwange začít obvyklé decimování. Našel je až o několik dnů později schované na samotném okraji rezervace — zkrátka tak daleko od Hwange, jak jen to šlo.

Nedávno bylo objeveno, že sloni jsou schopni spolu komunikovat na velkou vzdálenost díky neslyšitelnému volání — tyto zvuky mají tak nízkou frekvenci, že je lidé nezaregistrují. Není tedy překvapující, že sloni v rezervaci zřejmě dostali varovnou zprávu od slonů z Hwange. Sloni ze soukromé rezervace něco museli tušit o hrůze, jež se děje slonům v Hwange. Jen těžko ale mohli přesně vědět, co to bylo. Předmět jejich strachu byl neúplný, strach však byl skutečný.

Obavy o ostatní

Lidé se nebojí jen sami o sebe, ale mohou mít strach i o ostatní. Tento pocit hraničí se schopností empatie. Je to jeden z pocitů, jehož existenci lidé u zvířat zpochybňují víc než strach. Zatímco příklady zvířat obávajících se o sebe sama jsou nespočetné, příkladů dokládajících strach o druhé je podstatně méně. Situace je často dvojnásobná: opice projevující fyzické známky strachu při pohledu na útok, jehož terčem je jiná opice, se může bát spíše sama o sebe než o druhou opici (nebo obojí), neboť by se mohla

stát další potenciální obětí. Nejzřejmější důkaz strachu a strachování zvířat o druhé plyne pochopitelně ze starosti rodičů o svá mláďata.

Thomas Bledsoe, biolog zabývající se životem divokých zvířat, popisuje chování Červeného límce, samice grizzlyho (poddruh medvěda hnědého), již se někam ztratila mláďata, zatímco ona lovila lososy v řece McNeil, na místě, kde se schází mnoho medvědů. Nejprve pozorně prohlédla břeh řeky v obou směrech. Potom se rozběhla na vrchol srázu, aby se po nich rozhlédla. Běžela stále rychleji a rychleji. Nahoře se postavila na zadní, aby viděla do větší dálky. Rozhlížela se dokola a těžce oddychovala. Po několika minutách hledání to vzdala a vrátila se zpátky lovit ryby. Její chování v tomto okamžiku se nám může zdát nepochopitelné. Dalo by se vysvětlit různými způsoby, od ztráty zájmu (s čímž by se lidé ale asi jen těžko smířili) až po její víru, že se mláďatům nestalo nic zlého. Je třeba dodat, že když se někdy medvíďata Červenému límci ztratila u řeky, připojila se k jiné medvědice a její rodině a byla ve skutečnosti v bezpečí. Podle Bledsoea zůstala dvě mláďata Červeného límce celé tři dny u jiné medvědice, dokud je matka nepotkala a neodvedla si je zpátky.

Rodiče se nebojí pouze ztráty svých potomků, ale i toho, že by se mohli zranit. Velká máma, jiný hnědý medvěd, jehož Bledsoe pozoroval, byla vyděšena, když si její dvě zvědavá mláďata začala zkoumavě prohlížet samotné pozorovatele. Velká máma se za nimi rozběhla a varovně je volala zpátky, dokud se mláďata nevrátila a nenechala lidi být. Lynn Rogers, jenž studoval menší medvědy černé, říká, že když se tito medvědi setkají s nebezpečím, medvědice přivolá svoje mláďata k sobě a nutí je, aby vylezla na stromy, a to raději na kmeny s hrubou kůrou (na něž je pro ně snazší vylézt) než s kůrou hladkou. Paul Leyhausen viděl několik samic kočky, jež dovolovaly koťatům chytat myši, ale nedovolily jim lovit krysy. Když byla kořata pozorována odděleně od matky, ukázalo se, že se dokážou bez problému pouštět i do krys.

Samice kamzíka se snaží předejít nebezpečným a zbytečným pádům svých kůzlat. Podle Douglase Chadwicka se dospělé kozy drží vždy po té straně mláďat, která je bližší okraji srázu, a to jak během dne, tak i tehdy, když uléhají ke spánku. Chadwick popisoval reakce jedné kozy: „Slyšel jsem ji zakřičet, když kůzle upadlo tvrdě na zem. Rychle k němu utíkala, aby mu olízala rány

a uklidnila je." Výkřik matky je velice podobný lidské reakci na to, když vidíme někoho spadnout. Je to jasný příklad schopnosti vcítit se do pocitů druhých.

Samec sokola stěhovavého útočil na své mládě pokaždé, když mladý sokol přilétl příliš blízko k lidským pozorovatelům. Nakonec mládě změnilo svoje chování a pozorovatelům se vyhýbalo. Strach otce o syna přivodil změnu chování mláděte.

Společenská zvířata mohou cítit strach o ostatní jedince své skupiny. Jeden badatel se rozhodl prozkoumat reakce mladých šimpanzů na „troufalého člověka" a „nesmělého člověka". Šimpanzice Lia se troufalému člověku vyhnula, šimpanzice Mimi se však do něj pustila. Jednou „troufalý člověk" ohýbal Mimin prst dozadu, až začala Mimi křičet. Lia chtěla zasáhnout, přestala však, jakmile utrhla první ránu. (Takto elegantně někdy vypadají vědecké pokusy.) Lia se poté snažila dostat odtamtud Mimi pryč. Uchopila ji za ruce a táhla ji za sebou. Ve skupině šimpanzů žijících v kleci v Oklahomském institutu pro studium primátů šimpanzí samice, jíž bylo předešlé mládě odebráno, vždy znervozněla, když se k ní a jejímu mláděti přiblížili vědci. Podobně reagovali i ostatní šimpanzi v okolních klecích. V tomto případě není zcela jasné, zda se ostatní šimpanzi skutečně báli; mohli se jen vůči lidem chovat nepřátelsky. Nezměrný strach, který mohou pociťovat zvířata zavřená v laboratořích, se nikdy nestal předmětem zkoumání. Možná že samo etické dilema vznikající z toho, že lidé navozují ve zvířatech takový strach, důkladné zkoumání znemožňuje.

Škála strachu

Nejmímějšší podoba strachu — připravenost bát se — by mohla být charakterizována jako obezřetnost a neustálá ostražitosť, což samozřejmě umožňuje přežití jedince. Červ zpozorní, když uslyší přilétat ptáka, a včas unikne. Když tento pocit zesílí a stane se intenzivním, stává se úzkostí, tíživým stavem mysli. Jak ukazuje psychiatrie, někteří lidé se nechávají svou úzkostlivostí zcela ovládnout, zatímco většina ji považuje za zbytečnou a přehnanou.

Obrovský strach stejně jako obrovská bolest může způsobit šok. Termín *šok* má lékařské vysvětlení. Nikdo nepochybuje

o tom, že zvířata něco takového zakoušejí. Hans Kruuk popsal stav, který vypadá jako šok, u pakoňů hřívnatých obležených hyenami. V takové situaci se zvířata jen ojediněle snaží bránit, když se takto octnou v úzkých a nemají kam uniknout. Stojí bez hnutí, sténají, než je hyeny roztrhají.

Pandora, dvouletá kamzicí samice, již měl být na krk umístěn obojek s vysílačkou, se nechala nalákat na slanou návnadu do ohrady biologem Douglasem Chadwickem a jeho manželkou. Nejprve se odvážně snažila utéct. Pokoušela se vyskočit ven z ohrady, vyhrožovala Chadwickovi svými rohy, a když se jí snažili zkrotit, bránila se, aby se jim vymanila. Když jí zavázali oči, dostala šok, zkrotla a začala kulhat. Pandora se při zápasu zranila jen velice málo, a tak se zdá, že reakce byla důsledkem intenzivního strachu. (Poté co jí byl na krk umístěn obojek s vysílačkou, se vzpamatovala a byla puštěna na svobodu, aniž by projevovala nějaké další známky šoku.)

V Africe byl sražen k zemi lvem jeden buvol africký, nebyl však vůbec zraněn. Zůstal jednoduše ležet v šoku na zemi, zatímco lev (pravděpodobně to byl nezkušený jedinec) začal žvýkat jeho ocas. Tento příklad je další ukázkou toho, že strach nemusí být vždy motivován snahou přežít.

Statečný jako lev

Statečnost, jež bývá občas považována za emoci, je úzce spjata se strachem a bojácností. Bohužel statečnost či odvalu lze jen těžko definovat u lidí, o to obtížněji pak u zvířat. Za odvážné chování se obvykle považuje takové jednání, kterým se postavíme čelem proti strachu, nebezpečí buď překonáme, nebo odstraníme. Je však nebezpečný čin odvážný, necítíte-li při něm vůbec žádný strach? Nebo je odvážný jen tehdy, když máte strach?

Hans Kruuk předkládá několik příkladů, kdy samice pakoně žíhaného a jejich mláďata pronásledovaly hyeny. Pokaždé když hyeny dohnaly jedno mláďe, jeho matka se otočila a začala na hyeny útočit. Pustila se do nich s takovou silou, že je skutečně paralyzovala. Toto je zřejmě příklad statečnosti. Kdyby totiž neměla mláďata, utíkala by pryč. Strach by ji poháněl. Na druhou stranu by ale člověk v podobné situaci mohl prohlásit: „Měl jsem

takový vztek, že jsem na strach úplně zapomněl." Možná matka pakoně pro vztek zapomněla na strach. Byla statečná?

Pro jeden přírodovědný televizní program byla natáčena lvice, jak zabíjí mláďata geparda. Když se vrátila gepardi matka, lvice byla ještě na místě. Matka upozorovala lvici, chvíli se rozmýšlela, kroužila okolo a nakonec se vrhla ke lvici, aby ji odehnala. Mláďata byla již mrtvá, jejich matka to však pravděpodobně nevěděla. Bála se, že je lvice zabije, a bála se i o sebe (lvice byla o hodně větší). Její snaha odehnat lvici pryč vypadá jako statečný čin. Lvice se nakonec nechala odlákat pryč a gepardi matka našla svá mláďata mrtvá. Jedno z nich uchopila a odnesla pryč. Když se za chvíli strhla bouřka, zachytila ji opodál kamera, jak sedí v dešti a schovává pod sebou tělo mláděte. Když déšť ustal, odešla pryč bez jediného ohlédnutí.

Charles Darwin, který se také zajímal o statečnost zvířat, popisuje zajímavý případ:

Před několika lety mi ošetřovatel v zoologické zahradě ukázal hluboká dosud nezahojená poranění na krku, která mu způsobil rozzuřený pavián, když klečel na podlaze. Malá americká opice, jež byla ošetřovateli blízkým přítelem, žila s tímto obrovským paviánem, kterého se hrozně bála, v jednom oddělení. Jakmile však uviděla přítele v nebezpečí, utíkala mu hned na pomoc a křičela a kousala velkého paviána tak dlouho, dokud se ošetřovateli nepodařilo uniknout. Ošetřovatel podle lékařů málem přišel o život.

Pro Darwina bylo normální, že „pouhá“ opice je schopna být člověku přítelem a chovat se statečně. Pro tento názor byl často kritizován moderními vědci. Nelíbila se jim jeho „tendence antropomorfizovat chování zvířat“. Jeden z nich poznamenal: „Není divu, že se mu podařilo najít důkazy existence lidských charakteristik (u zvířat), a dokonce i morální chování a statečnost.“ Darwin svým příběhem o statečnosti malé opice, která riskovala svoji genetickou budoucnost pro záchranu jedince jiného druhu, se kterým ji pojilo pouto založené nikoli na závislosti, ale na přátelství, některé vědce silně zneklidňoval. Především proto, že to byl Darwin. *Statečnost* a *odvaha* nejsou slova, jež by vědci chtěli slyšet vyslovovat ve spojitosti se zvířaty právě zakladatelem vývojové teorie.

Slůňata stejně jako mláďata kamzíků či medvědů se také vždy nebojí toho, co jejich starší druhové považují za hodné strachu. Cynthia Mossová studuje slony v Keni a říká, že velmi malá slůňata se zdají naprosto neohrožená. Klidně přicházejí k jejímu landroveru a zkoumají jej, zatímco uvnitř sedí lidé. To většinou vyděsí jejich matky a tety. Vzniká zde dilema. Zjevně by chtěly odvést slůňata pryč, mají však strach přiblížit se k lidem natolik, aby to mohly provést. Vypínají se, nervózně přešlapují a kývají jednou nohou. Když se slůňata nakonec sama vrátí zpět, dospělí je přitáhnou k sobě, očuchají je a ukazují výstražná gesta směrem k autu.

Možná potřeba strachu

V době, kdy slůňata vyrostou, mají už důvod k tomu, aby se bála i jiných věcí než lidí sedících v landroveru. Věci, jež jsou důvodem ke strachu, se objevují v životě většiny tvorů. Ale jak je tomu u zvířete, jež je tak chráněno, že se nikdy nesetká s ničím, co by v něm mohlo vyvolávat strach? Co se stane s jeho schopností pociťovat strach? Je možné, že i přes to bude cítit obavy, že se jeho schopnost cítit strach bude dožadovat projevení a k tomu si najde něco, co se může jevit jako umělé nebezpečí.

Koko, gorila, se narodila v zoo a byla vychovávána lidmi v pokojném a bezpečném prostředí. Koko se nikdy nesetkala se staršími velkými gorilami, s levharty, s lovci ani s ničím jiným, co by jí mohlo vystrašit. A přesto se bojí — třeba aligátorů, aniž by se někdy s nějakým skutečným setkala. Celé roky jí naháněly strach i hračky představující aligátory. (Nebála se však, když jim chyběla spodní čelist.) Nebála se pouze své aligátorské panenky, s níž si ovšem hrávala na honěnou. Jednou pomocnici vyhrožovala, že na ni pustí aligátora (ukázala panenku a naznačovala pronásledování), jestli nedodělá oběd rychleji. Také se bála leguánů, zvláště jednoho chovaného v domácnosti, s nímž přicházela velice často do styku. Přestože jí leguán (popisovaný jako „letargický“) nikdy nijak nevyhrožoval, Koko se vždycky běžela rychle schovat, byl-li leguán vypuštěn ven.

Strach Koko z ještěrek a aligátorů může být instinktivní nebo alespoň částečně instinktivní. Možná jej ještě více posílilo, že se Koko nemusela obávat již ničeho dalšího. Strach nejspíš potře-

buje nějaký objekt bez ohledu na to, jestli je dítě v bezpečí a pod ochranou. Upíři, vlkodlaci či ohňostroj přijdou na pomoc, aby zhmotnili nebezpečí. V pozdějších letech se Koko, možná díky tomu, že dostala tucet dalších umělých aligátorů nejrůznějších rozměrů a tvarů, těchto hraček nakonec přestala bát.

Šimpanz Viki vychovávaný lidmi se bál všech předmětů vyrobených z dehtované plachtoviny. Jeho strach byl tak silný, že pokud mu chtěl někdo zabránit vstupovat do nějaké místnosti, stačilo na dveře zavěsit kousek plachtoviny a Viki se místnosti zaručeně vyhnul. Proslulá Washoe se zase hrozně obávala mopů na stírání prachu. Moja, jiný šimpanz ze stejné skupiny, nijak nereagoval na mop, zato však měl hrůzu z forem na ledové kostky. Formy ležely schované v zásuvce ve skříni, a když Moja začal zlobit, stačilo je vytáhnout a ukázat.

V dalším pozoruhodném případě byl u Washoe a dalších šimpanzů v její skupině naočkován strach z vymyšleného „strašidelného psa“. Stalo se tak při pokusu přimět lehkomyšlnou Washoe, aby se častěji naučila používat znak „ne“. Jednou večer se badatel Roger Fouts podíval z okna její ubikace a sdělil jí znakovou řečí, že viděl velkého černého psa s velkými zuby, jak snědl šimpanzí miminko. Zeptal se jí, zda chce jít ven, a dostalo se mu velice důrazného „ne“. A tak napříště, když si Washoe hrála venku a nechtělo se jí zpátky, Roger Fouts jí zase pomocí znaků sdělil, že se blíží ten velký černý pes — a Washoe rychle běžela domů.

Ostrov bez strachu

Cestovatelé, kteří zavítají na vzdálené ostrovy, mohou být překvapeni, když narazí na zvířata, která jako by vůbec neznala strach. Tito smělí tvorové, místo aby utekli od lidí pryč, se zaujetím pozorují lidi blížící se k nim se sítěmi anebo zbraněmi v ruce. Botanik Sherwin Carlquist se setkal se sovou, náležející ke druhu žijícímu pouze na ostrově. Když se k ní přiblížil a začal ji fotografovat, sova klidně stála, jen na něj líně mrkala. Poblíž se připlížil had, Carlquist jej zvedl, had vylezl na jeho ramena, a tak se nechal nosit po celý den. Na nedalekém ostrově mohl Carlquist hladit rypouše sloní ležící na břehu a tereje sedící na vejcích. Jinde zase byli ostrovní čukvalové (leguáni velcí) tak klidní, že ani nepostřehli „mírné kopnutí biologovou botou“.

Biologové, kteří připluli na jeden neobydlený ostrov, si chtěli po velice namáhavé cestě odpočinout. Jeden z nich usnul únavou na pláži. Zatímco spal, přiletěl střízlík obecný žijící na ostrově a snesl se na jeho botu, hrál si s jeho tkaničkami, pak poskakoval kolem jeho těla, sedl mu na bradu — a ještě než odletěl pryč, prozkoumal mu podrobně obě nosní dírký. Takovou absenci strachu lze pozorovat u zvířat žijících na malých ostrovech, kde nejsou téměř žádní predátoři anebo jich tam je jen velice málo. Carlquist tvrdí, že: "... rozjitřená ostražitost není žádným kladem, přinejmenším z pohledu evoluce. Kdyby pták trávil příliš mnoho času úprkem před falešným nebezpečím, nezbýval by mu pak čas na shánění potravy a další základní činnosti. V prostředí bez predátorů je tedy mnohem úspěšnější tvor, jenž není permanentně ve střehu, než ten, který je stále jen nervózní." Nevíme však, zda tyto druhy zvířat prožívají další typy strachu, jako je třeba strach z výšky nebo z vody, nejspíš ale ano. Mnoho ostrovních druhů na svou nebojácnost doplatilo. Alka velká a dronte mauricijský (dříve se nazýval blboun nejapný, *Didus ineptus*) jsou jen dva živočišné druhy, které vymizely proto, že neuletěly hladovým lidem či potravu hledajícím zvířatům.

Druhá strana strachu

Je-li strach pocit, že nám hrozí něco špatného, potom by jeho opakem měla být naděje. U lidí může být naděje, stejně jako strach, neopodstatněná, iracionální nebo naopak logická a vědomá. Jedním z charakteristických znaků zvířat je (docela odůvodněná) naděje, že budou jíst, a nezřízená radost v očekávání. Psi celí natěšení poskakují kolem lidí, kočky zase hlasitě předou a otírají se o různé předměty, lidi a jiná zvířata.

Když byla Washoe starší, porodila mládě, to však čtyři hodiny po porodu zemřelo na srdeční poruchu. O tři roky později měla druhé mládě, Sequoyah. Sequoyah byla slabá a i přes skvělou péči své matky zemřela ve dvou měsících na zápal plic. V přesvědčení, že Washoe by měla vychovat mládě, se jí vědci snažili nalézt patřičnou náhradu. Nakonec se rozhodli dát k ní Loulise, desetiměsíční šimpanzí mládě. A tak dva týdny po smrti Sequoyah přišel Fouts k Washoe a pomocí znaků jí sdělil: „Mám pro tebe děťátko.“ Washoe se zježila srst na celém těle. Byla celá

rozrušená, napřímila se, začala pochodovat sem a tam a vykřikovala. Přitom stále ukazovala znak „*dítě*“. „Když potom naznačila *moje dítě*, věděl jsem, že tu máme problém,“ řekl Fouts.

Když se Fouts vrátil s Loulisem, Washoeino rozrušení pomínulo. Srst se jí přestala ježít a ani nechtěla vzít mládě k sobě. Netečně stála a posunkovala „*dítě*“. Asi po hodině se konečně k Loulisovi přiblížila a začala si s ním hrát. Ten večer se ho snažila uspat ve svém náručí tak, jak to dělávala se Sequoyah. Ze začátku se jí to nedařilo, ale druhého rána byli již přitisknuti k sobě. Od té doby se Washoe stala Loulisovi oddanou matkou. Ten se od ní a ostatních šimpanzů ve skupině naučil padesáti znakům znakové řeči. Je zřejmé, že když jí Fouts oznamoval, že dostane dítě, Washoe doufala, že opět uvidí Sequoyah.

Ludwig Wittgenstein věřil, že zvířata mohou cítit strach, avšak ne naději. Ve čtyřicátých letech napsal: „Můžeme si představit zvíře, jak je rozhněvané, vystrašené, nešťastné, šťastné anebo polekané. Ale aby v něco doufalo, mělo naději?... Pes věří, že jeho pán je za dveřmi. Může ale také věřit, že se jeho pán vrátí i pozítří?“ Podle Wittgensteina jsou schopni prožívat naději jen ti tvorové, kteří ovládají řeč. Nejenže toto tvrzení nebylo dosud nijak vědecky prokázáno, dokonce neexistuje žádný reálný důvod k tomu, abychom pochybovali, že si zvířata nemohou představovat svou budoucnost, nebo dokonce o ní snít. Zvířata sice neznají jazyk naděje, pocity spjaté s nadějí však pravděpodobně mohou prožívat právě tak jako lidé.

Když si zvířata mohou pamatovat minulost a snít o ní, když se v nich může probudit prožitý strach, proč by si také nemohla představovat budoucnost oproštěnou od strachu?

3.

Láska a přátelství

Jednoho večera ve třicátých letech uvízla Ma Shwe, slonice používaná k práci, a její tříměsíční slůně ve stoupajících vodách řeky Horní Taungdwin v Barmě. Obchodníci se slony hned vyběhli k vodě, když uslyšeli nářek slůněte. Nemohli pro ně však nic udělat. Vyvýšený břeh byl totiž vysoký asi čtyři až pět metrů. Ma Shwe stále ještě dosahovala na dno řeky, její mládě však už ne. Matka tiskla slůně k sobě. Pokaždé když ho začal unášet proud, přitáhla ho chobotem zpět. Rychle stoupající proud brzy odnesl slůně pryč. Ma Shwe se pustila asi padesát metrů po proudu a znovu je chytila. Hlavou opřela slůně o břeh, objala je chobotem, postavila se na zadní a vyzdvihla je na kamenný výběžek metr a půl nad hladinu vody. Ma Shwe potom spadla zpátky do koryta řeky a odnesl ji proud.

Obchodníci upřeně pozorovali slůně, jež se třásl na kamenném výběžku a nemohlo se tam příliš dlouho udržet. O půl hodiny později J. H. Williams, britský správce sloního tábora, hleděl na mládě a přemýšlel, jak je zachránit, když vtom zazněl „nejkrásnější hlas mateřské lásky, jaký jsem kdy slyšel. Ma Shwe přešla řeku, dostala se nahoru na břeh a co nejrychleji se vracela zpátky. Po celou dobu troubila na své mládě. V tom volání byl vzdor, pro její mládě to však byla hudba. Obě malé uši, jako dvě malé mapy Indie, byly nastraženy a poslouchaly jediný hlas, který byl pro ně tak důležitý, hlas matky." Když Ma Shwe uviděla svoje slůně v bezpečí na druhém břehu, její volání se změnilo v hlasité zatroubení, jaké sloni vydávají, když jsou spokojeni. Oba sloni zůstali na místě. Ráno Ma Shwe přešla zpátky řeku, poté co přes noc klesla voda, a slůně bylo zachráněno.

Pro zvířata příliš ušlechtilé

Lidé jsou vlastně společenští primáti; věří, že vědí, co je to láska, a vysoce ji hodnotí. Mnozí teoretikové však lásku nepovažují za emoci, ale spíše za „puzení“, jako je třeba hlad.

Ať tomu říkáme emoce či motivace, ve většině vědeckých kruhů není radno říkat, že zvířata milují. Kdyby byl Williams klasickým behavioristou, zřejmě by se při vyprávění o Ma Shwe a jejím slůněti zdržel slova **láska**. Místo toho by možná psal o „poutu“ mezi Ma Shwe a jejím mládětem. Komentujíc deprivací pokusy Harryho Harlowa, kdy mláďata makaků rhesus musela vyrůstat bez rodičů, biologka Catherine Robertsová píše: „Copak nevěděl, že se lidská láska kvalitativně liší od lásky zvířecí? Nevěděl, že lidská matka je jedinečná, protože má abstraktní představu dobra, a proto — na rozdíl od zvířecí lásky — má lidská láska ontogenetický počátek v duchovním poutě mezi matkou a dítětem?“ Jinými slovy zvířata nejsou schopna milovat jako lidé, protože jejich pouta nejsou duchovní.

Evoluční přístup zdůrazňuje spíše úlohu lásky ve službách přežití než její emocionální autentičnost. Autor jedné knihy určené pro širokou veřejnost píše, že některá zvířata mají tendenci se pářit s jedním partnerem, a dodává: „Je důležité ale mít na paměti... že tato zvířata nevyjadřují ‚opravdovou lásku‘, pouze se řídí svými geny. Jsou to stroje na přežití. Jejich posláním je znásobovat vlastní geny v genovém fondu. Kdyby samec věděl, že se jeho samicí partnerka může postarat o mladé sama, nezůstal by s ní ani minutu. Nemůžeme to však srovnávat s lidmi, představovat si, že by samička byla opuštěná, nebo s ní dokonce soucítit. Oba dva se řídí svým genetickým ‚plánem‘, jehož cílem je co možná nejlepší genetické umístění — jde o chování adaptivní, a proto také krásné.“ Většina lidí by nebyla tohle schopna akceptovat, pokud se týče jejich vlastních lásek a rodinných pout. Citovaná pasáž ani nenaznačuje, kde v této otázce leží hranice mezi zvířaty a lidmi. Mohla by být „nejkrásnější“ lidská láska založena čistě jen na snaze o reprodukci kvalitních genů? Fakt, že zde zvířata jsou na jedné straně popisována jako stroje, a na straně druhé zase jako tvorové, kteří jsou schopni úvahy o tom, zda jejich partner dokáže sám vychovávat mladé, naznačuje, jak ne-

konzistentní je taková argumentace. Taková a podobná zdánlivě objektivní tvrzení, jež redukuje komplexnost vnitřního života jen na jeho funkci, jsou typická. Možná že láska, jako emocionální prožitek, má evoluční hodnotu. Elizabeth Marshall Thomasova komentuje příklad dvou psů, Mishy a Marie:

Často opakovaným předsudkem je rozšířené tvrzení, že romantická láska se svými plody věrnosti sexuální i jiné není pojmem, který lze aplikovat na psy. Používat jej v souvislosti se psy údajně znamená dopouštět se antropomorfismu. Není to tak. Zcela jako každý lidský příběh lásky, i příběh Mishy a Marie ukazuje evoluční hodnotu romantické lásky. Síla, která hnala Romea a Julii, není o nic slabší či méně důležitá ani v případě jiného, ne-lidského druhu, protože síla pouta ujišťuje samce, že je to on, nikoli třeba Tybalt nebo Bingo, kdo je otcem všech narozených dětí, a že oba rodiče se mohou spoléhat jeden na druhého, když přichází čas na výchovu dětí.

Přestože Thomasova poznamenává, že by tato emoce mohla sloužit vědeckému rozumovému principu, byla kritizována za to, že používá v souvislosti se psy výrazu *láska* namísto pojmu *pouto* či *vztah*.

Rodičovská láska

Z hlediska evolučního přístupu má rodičovská láska — starání se o mláďata — zcela jasný smysl. Díky rodičovské péči přežívá více mláďat. Chrání-li rodiče své mladé, mláďata mohou růst a sílit, než se o sebe postarají sama. Pavián může dokonce zdědit postavení své matky v tlupě a dospělá samice medvěda černého může používat teritorium své matky, i když na něm matka dosud přebývá. Mládě se může učit, jak přežít, zatímco je v bezpečí pod ochranou svých rodičů. Možná — o tom se dosud vedou diskuse — je rodiče některé z těchto věcí sami učí.

Ne všichni tvorové ochraňují svá mláďata. Želva naklade vejčeka do písku a odejde. Své potomky by pravděpodobně nepoznala, natož milovala. Naklade-li ale zvíře vajíčka a střeží-li je, jak to dělají například krokodýlové, musí tu existovat něco, co je k tomu motivuje a posléze jim brání v tom, aby svá mláďata pozřeli, jakmile se vylíhnou. Nemusí to být nutně láska — může jít

o nějaký jednoduchý mechanismus, který jim v tom zkrátka zabrání, například odpor k pojídání vajíček a krokodýlích mláďátek. Projevy péče však mohou být i důkazem prožitku lásky. Krokodýlové pomáhají svým mláďatům při líhnutí dostat se ven z hnízda, dávají na ně pozor, nosí je v tlamě a velice silně reagují na jejich nářek. Samičky jednoho jihoasijského druhu motýla hlídají svoje vajíčka tak, že nad nimi stojí, a tak drží stráž. To zřejmě zvyšuje jejich šanci na přežití. Některé samičky se takhle ovšem chovají po celý život. Ještě na prahu smrti můžeme vidět jejich rozkládající se tělíčka, jak stojí na stráži u vajíček, z nichž se ještě nestačila vylíhnout mláďata.

Matka pavouka slídáka nejen nosí svá vajíčka v hedvábném zápredku, ale také nosí své děti na zádech. Možná se mláďata musí nejdříve učit dovednostem potřebným k úspěšnému lovu. Je ovšem více pravděpodobné, že dokud nevyrostou, potřebují stálou ochranou. J. T. Moggridge vypráví příběh o sklípkanovi. Když jej chytil, rozhodl se zakonzervovat ho v lihu. Ze zkušenosti věděl, že pavouci naložení do lihu sebou po dlouhou dobu šukají, ale považoval to jen za reflexivní reakci. Moggridge setřepal mláďata z matčina hřbetu a vhodil ji do nádoby s lihem. Po nějaké chvíli, když už si myslel, že je již přinejmenším polomrtvá, vhodil do lihu i její čtyřiaadvacet mláďat. Ke svému zděšení uviděl, jak samice natáhla nohy a schovala mláďata pod sebe. Držela je tak dlouho, dokud nezemřela. Od té doby přešel Moggridge k užívání chloroformu.

Může pavouk milovat svoje mláďata? Byl to jen reflex, jenž matku sklípkana donutil přitáhnout k sobě svoje děti? V tomto případě to vypadá velice pravděpodobně, nikdy si tím ale nemůžeme být naprosto jisti. Klidně to může být jednoduchý instinkt, který ji vede k tomu, aby bránila cokoli, co jí jen trochu připomínalo malé pavouky. Možná by takto uchopila cokoli, co by plavalo v lihu. Samice sklípkana se k cizím mláďatům chová stejně jako ke svým vlastním. Tohle může a nemusí být doprovázeno nějakým emocionálním stavem.

Miluje pavouk svoje vajíčka? John Crompton to přirovnává k lásce ke krabici kulečnickových koulí. Sotva můžeme nahlédnout do pavoukova nitra, na základě dosavadních znalostí nemůžeme vůbec odhadovat, co se v něm děje. Víme, že pavouci produkují velmi jemné jedy a trávicí šťávy a spřádají rozličná

hedvábná vlákna pomocí šesti různých druhů žláz. Stavba pavouci sítě je velice náročný proces. Mohlo by se tedy zdát, že pavouk není vůbec tak jednoduchým organismem, a proto vývoj mateřské lásky by mohl být kratší evoluční fází než vývoj schopnosti spřádat pavučiny. Jednoho dne se možná dostaneme dál.

Co kdyby bylo jednou objeveno, že když samice sklípkana uvidí mladé pavouky, začne jejím tělem proudit obrovské množství hormonů, jejichž existence je spojena s pocity lásky u vyšších organismů? Byl by to důkaz, že pavouk miluje svoje mláďata?

Co když je to hormon typický jen pro pavouky? Znamenalo by to, že to nebyla láska?

Snažíme-li se pochopit vnitřní život tvorů od nás tak odlišných, je mnohem užitečnější a přesnější nevycházet z modelu hierarchie s člověkem na vrcholu, ale z celého spektra možných vlastností všech živočichů. Pavouk může mít bohatý vnitřní život a nejrozmanitější emoce, k nimž mohou patřit i takové, jež my vůbec neznáme a které nám jsou natolik vzdáleny, že je nemůžeme s ničím analogickým srovnávat. Brát za východisko pouze emoce projevující se u lidí by tedy byla chyba.

Zatímco otázka, zda je pavouk schopen cítit rodičovskou lásku, zůstane nezodpovězena, u „vyšších“ živočichů se o něčem takovém pochybuje jen málo. Jejich chování je tak komplexní, že popírat u nich existenci rodičovské lásky a vysvětlovat jejich chování výlučně na základě reflexů, pudů, inhibicí a zakódovaných vzorců chování by bylo neadekvátní. Rodičovská láska se projevuje krmením mláďat, jejich umýváním, hraním si s nimi a jejich ochranou před vnějším nebezpečím a před jejich vlastní nezkušeností. Savci, včetně „primitivních“, jako třeba ptakopysk a ježura, kojí svoje mláďata. Kojící matka je velice zranitelná — mezi ostatními dospělými jedinci tráví během kojení jen málo času, i když mnohé ochranné instinkty jí radí přesný opak.

Mladí savci jsou v největším bezpečí ve vlastním hnízdě. V řadě klasických pokusů s krysami vědci umísťovali krysí mláďata na dno klece. Jejich matky, a někdy i samice, jež nebyly jejich matkami, rychle utíkaly k mláďeti, aby je odnesly zpátky do hnízda. Byly ochotny překonat i elektrinou nabitě překážky, jen aby se dostaly k mladým a mohly je — společně s těmi, s nimiž nebyly nijak spřízněny — co nejrychleji odnést pryč. „Samice byla stejně živá a horlivá na konci pokusu, jenž musel být

nakonec přerušen, protože nám už došla mláďata, jako na jeho začátku." Tohle chování nesloužilo potřebám jejího vlastního přežití. Podobně když se biologové vyšplhali na skaliska, aby oddělili mladé alkouny tlustozobé, mořské ptáky podobné tučňákům, většina dospělých ptáků v panice uletěla pryč, ale několik nejvěrnějších zůstalo bez hnutí sedět. Vystrašená ptáčata, jejichž vlastní rodiče odletěli, hledala útočiště u dospělých jedinců, kteří zůstali. „Nebylo žádnou výjimkou vidět některé motivované dospělé jedince, jak se marně pokouší ochránit deset či víc ptáčat společně s vlastními mláďaty," poznamenal jeden z biologů.

Na rozdíl od horlivých krys a motivovaných mořských ptáků, kozorožec nubijský, jemuž se místo dvojčat narodí trojčata, někdy jedno ze svých mláďat zavrhne. Koza pravděpodobně nemůže vyprodukovat tolik mléka, aby stačilo pro tři mladé, a kdyby se měla starat o všechny, ani jedno z nich by se pořádně nenasytilo. Toto chování (jemuž se říká „chování na záchranném člunu“) může také být formou eticky zodpovědné lásky. Když většina lvíčat zemře anebo je zabita, jejich matka se někdy vzdá i posledního živého. Někteří biologové tvrdí, že pro ni není příliš energeticky efektivní vkládat energii do jednoho mláděte, když by mohla brzy porodit další, což jí napovídá její „instinktivní smysl pro investice“. Co ale takový instinktivní smysl pro investice může být, a jak se liší od těžkého a možná i láskyplného rozhodování v tísní, to není zcela jasné. Jsou známy případy, kdy se lidští rodiče zachovali stejně. Co se děje v mysli samice kozorožce či lvice v takové situaci, to pro nás zůstává stále ještě tajemstvím.

Jak mláďata savců rostou, jejich rodiče je často dlouho krmí. Některá zvířata jednoduše nechávají své mladé, aby jim kradli kousky vlastní potravy, a jiná jim jídlo donášejí. Jeden druh mořského ptáka buňáka přenechává svým mladým již částečně natrávenou potravu. Když mládě povyroste, rodič mu začne nosit celé ryby a drží mu je tak dlouho, dokud je zobákem pořádně neuchopí. Jak zvířecí potomci rostou, většina z nich si začíná hrát, někdy se svými sourozenci, někdy s rodiči. Každý, kdo někdy pozoroval kořata nebo štěňata, ví, jak mláďata umějí být vůči dospělým jedincům hrubá. Biologové studující psy hyenové v Africe pozorovali, že když psi přinášeli potravu feně a jejím tři týdny starým štěňatům, mláďata se velice agresivně hlásila o svůj díl. Kdyby se matka chopila kusu masa, na který mělo zálsuk

některé ze štěnat, vrhlo by se jí ostrými špičatými zoubky rovnou po tlamě a nedalo by pokoj, dokud by nedosáhlo svého. Odrostlá mláďata doprovázela dospělé psy na lovu a zabírala ulovenou kořist, někdy dokonce rafala dospělé do zadku, aby je co nejrychleji odehnala pryč.

Jedno z nejdůležitějších rodičovských poslání je chránit vlastní **mládé**. Malá, nezkušená a bezbranná mláďata jsou nejžádanější kořistí predátorů. Někteří rodiče je chrání tak, že je ukryjí. V jiných případech musí bojovat, aby je ubránili. Typickým příkladem je situace, kdy byl pozorován lev, jak útočí na stádo šesti žiraf. Většina z nich utekla, jedno mládě však nestačilo. Jeho matka se je snažila postrkovat, aby běželo rychleji, ale když viděla, že to nepomáhá, schovala je pod sebe a obrátila se čelem ke lvu. Ocitla se ve skutečném nebezpečí, uvážíme-li, jak často končí výpravy lvů na žirafy úspěchem. Lev kroužil kolem žirafy a ta se obracela tak, aby jej stále viděla. Kdykoli se přiblížil, vykopla proti němu předníma nohama. Po hodině to lev vzdal a obě žirafy se vrátily ke svému stádu.

Připravenost a ochota zvířecích rodičů bojovat za záchranu mladých je všeobecně známá, poněvadž je to často právě člověk, kdo zvířata ohrožuje. Prostředky lidí jsou však tak hrozné, že taková setkání jen zřídka stačí přerůst v opravdový boj. Poslední známé hnízdo jeřába bělohřbetého ve Spojených státech bylo nalezeno v Iowě ornitologem a sběratelem vajec J. W. Prestonem. Napsal: „Když jsem se dostal k hnízdu, pták, který se procházel o kousek dál, přiběhl zpátky... křídla a ocas svěšené, hlavu a ramena skloněné až ke hladině vody. Potom začal vybírat z bláta větvičky a klacíky, jež vzdorně házel před sebe. Byl to žalostný pohled: Nakonec se položil na vodní hladinu a snažil se mě přimět k tomu, abych opustil jeho poklad, což jsem ale neudělal.“ Mohl to být jak samec, tak i samice, protože oba sedávají na vejcích.

Zvířata se snaží ochraňovat svá mláďata nejen před predátory, ale i před jinými hrozbami, jak tomu bylo v případě kočky, jež nikdy neplavala, a přesto skočila do bazénu, aby zachránila svoje koťata. V severní oblasti Hudsonova zálivu narazil badatel Peter Freuchen na šestičlennou rodinu vlků skládající se ze dvou dospělých jedinců a čtyř mláďat. Vlci zoufale vyli. Jedno z vlčat se chytilo do pasti ukryté v hromadě kamení nad zásobami potra-

vin. Vlci odvalili spoustu obrovských balvanů a snažili se odhrabat zmrzlou zeminu od kamene, k němuž byla past připevněna, aby vlče zachránili. Když se takto snaží zachránit svoje děti lidé, říká se tomu láska.

Většinou mluvíme o rodičovské lásce, a podáváme přitom důkazy mateřské lásky. Je třeba připomenout, že u některých druhů je opravdu silná i otcovská láska. Odhaduje se, že přímá otcovská péče se týká zhruba deseti procent druhů savců. Síla otcovské lásky se liší podle různých druhů od velmi slabého až po velice intenzivní cit. Gerald Durrell popsal narození kosmanů bělovousých v zoologické zahradě v Jersey. Jakmile samice porodila jako obvykle dvojčata, samec je vzal k sobě, umyl je a nosil všude s sebou, obvykle každé na jednom boku. Jejich matce je vracel jen tehdy, když nastala doba kojení. Jak mláďata rostla, začala se od něj pomalu více a více vzdalovat a vydávala se zkoumat okolí na vlastní pěst. Cítil-li samec, že jim hrozí nějaké nebezpečí, ihned za nimi vyrazil a vzal je zpátky k sobě. Samci kosmanů žijících ve volné přírodě se chovají úplně stejně. Často asistují u porodu. Samci lvíčků svým mláďatům podávají kousky ovoce, když trochu povyroستou a samice je přestane kojít. Samec mirikiny soví (nebo noční opice) také obvykle nosí svoje mláďata, hraje si s nimi a dělí se s nimi o potravu. Proto se samec často vleče vzadu až za samicí a staršími mláďaty, a když konečně dorazí k ovocnému stromu, většina plodů je pryč. Samice mláďata nakojí a hned je zase vrací samci.

David Macdonald, vědecký pracovník zabývající se pozorováním lišky obecné, popisuje novopečeného otce překypujícího nadšením a touhou starat se o své děti:

Smudge se choval téměř komicky, když projevoval svoji otcovskou starostlivost. Než začal sám jíst, natěšnal do své veliké tlamy tolik potravy, kolik byl schopen pojmut, a donesl ji k brlohu Bílé packy. Před vchodem pak volal na Bílou packu, a když se neobjevila, svým čenichem, který používal jako kulečnickové tágo, prostrčil kousky potravy skrz díru do brlohu.

Poté co mláďata trochu povyroستla, si Smudge s nimi chtěl hrát, což mu ale matka a její sestra nechtěly pokaždé dovolit. „Smudge se schovával v trávě a čekal, až Velké ucho (jejich teta) usne, aby mohl potají připoutat pozornost mláďat a ta s ním

mohla zmizet pryč a hrát si s ním. Po chvíli dovádění, kvílení a vrčení se probudila Velké ucho, která Smudge nelítosně pokárala."

Psychoanalytický model vražedné rivality mezi otci a syny je údajně „přirozený", aplikovatelný na všechny živé tvory. Psychoanalýza stejně jako sociobiologie se zaměřovala zejména na taková pozorování, kterými měla být tato teorie potvrzena. Příklady nasvědčující o opaku zůstávají bez povšimnutí: samci zebry zůstávají ve velice dobrém vztahu se svými odrostlými syny. Ti sice opouštějí stádo, ale ne proto, že by byli vyhnáni, nýbrž proto, že jen hledají jiné jedince, s nimiž by mohli dovádět. Pozorovatelé studující stádo zeber se rozhodli označit jednoho čtyř a půlletého samce žijícího stále v otcově stádě, aby pak po léta mohli sledovat každý jeho pohyb. K jejich lítosti jej uspávači střela zabila. Starý samec přiběhl k jeho tělu a snažil se ho probudit. Po celý zbytek dne pak běhal od jednoho stáda ke druhému a hledal svého syna.

Projevy přímé otcovské péče můžeme pozorovat u mnoha druhů ptáků. Patří sem i kivi, jenž sedí na vejcích a vychovává mladé bez pomoci samičky stejně jako většina běžců, např. pštrosi. V mnoha dalších případech — samec bobra hrající si s mláďaty, samec vlka dovolující vlčatům žvýkat jeho oháňku, samec mangusty jižní beroucí s sebou mláďata při obstarávání potravy — zdá se, že otci milují svoje děti nebo je přinejmenším těší jejich společnost.

Je to láska?

V těchto a mnoha dalších případech, alespoň se tak zdá, zvířecí rodiče projevují ke svým mláďatům lásku. Mnoha vědci sdílené přesvědčení, že takový cit nelze srovnávat s lidskou láskou, je klasickým příkladem toho, co Roger Fouts nazývá gumový metr či gumové pravítko, na němž se základní jednotky mění podle toho, jde-li o chování zvířat či lidí. Zvažujeme-li, zda je možné, abychom poznali, jestli opice skutečně miluje svoje mláďata, pak bychom si měli položit otázku, zda jsme schopni poznat, jestli lidé, které vidíme třeba na ulici, milují svoje dítě. Krmí je a starají se o ně. Lechtají je a hrají si s ním. Brání je ze

všech sil. Tohle všechno však v případě opic není považováno za dostatečný důkaz.

Na rozdíl od opic mohou lidé dole na ulici říci, že svoje dítě milují. Jak ale můžeme vědět, že mluví pravdu? Nikdy nemůžeme přesně vědět, co tím lidé myslí, když mluví o lásce. Přesto jsme si většinou jejich láskou k dítěti jisti. Kdybychom uviděli rodiče, kteří své dítě nemilují, šokovalo by nás to. Když se dozvídáme o případu zneužívání dítěte, jsme rozhořčeni, zčásti i proto, že se domníváme, že tím musel být narušen vztah založený na lásce. Ve skutečnosti většina lidí obdobně věří, že také opice miluje svoje mládě, pes miluje svoje štěňata a kočka miluje svá koťata. I mnozí vědci tomu pravděpodobně také věří, ačkoli se zdráhají něco takového jasně vyslovit, obzvlášť v nějakém vědeckém materiálu. Skeptický pozorovatel by mohl stále namítat, že se opice chová ke svému mláděti přesně tak, jak jí radí její instinkt. Nemohli by se pak i lidé na ulici chovat jen instinktivně? Záleží na tom, je-li láska považována za instinkt. A je-li to skutečně instinkt, znamená to potom, že nemohou být ve hře navíc žádné city lásky?

Druhá strana mateřského a otcovského citu je láska dětí ke svým rodičům. Ta se ale dá určit o poznání hůř. Téměř všechny projevy — tygřici olizující matku, vlčata běžící pozdravit otce — mohou skeptici prostě okomentovat vysvětlením, že jde pouze o jejich vlastní zájem. Mladší zvířata si pouze přejí pohybovat se v blízkosti zdroje potravy, tepla a bezpečí. Není běžné, že by mláďata bojovala a bránila tak rodiče. Nicméně dospívající divoký pavián Paul se snažil bránit matku před velkými dospělými samci v jejich tlupě. Moc se mu to nedařilo, vědec, který jej sledoval, měl však pocit, že riskoval opravdu hodně, jen aby ji mohl chránit. Když někteří jedinci vyrostou, nechtějí tak dlouho opustit svoje rodiče, že jimi musejí být nakonec odehnáni pryč. To však nestačí jako důkaz jejich lásky k rodičům. Spíše je nechtějí opustit, protože se u nich cítí bezpečně, jsou navyklí určitému prostředí a nechtějí jít na neznámé území. Ne všichni dospělí jedinci opouštějí svoje rodiče nebo jsou odehnáni — v některých rodinách zůstávají pouta neporušena. Šimpanzi většinou zůstávají ve stejné skupině jako jejich matky. Tráví spolu hodně času a mladé opice mohou matkám pomáhat v péči o další generaci. Sloni také stále žijí ve stabilním stádě s matkou a pozoruhodným způsobem

navzájem spolupracují. Konečně i sloní tety hrají v péči o slůňata nesmírně důležitou roli.

Ve skupině paviánů žijících v zajetí vědci oddělili samice od jejich mláďat, jakmile u nich po porodu začala první menstruace. Mláďatům bylo většinou kolem šesti měsíců. Péči o ně převzaly jiné samice ze skupiny. O sedm nebo osm měsíců později byly jejich matky znovu navráceny do původní skupiny. Každá z nich musela být předem uspaná. Pokaždé když vědci přinesli některou z uspaných samic dovnitř, její mládě začalo vydávat nářek „ztraceného dítěte“. Jakmile samice přišla k sobě, mládě k ní přistoupilo a vzájemné pouto bylo obnoveno. Navzdory perfektní péči, jež jim byla ve skupině poskytována, mladé opice poznaly svoje opravdové matky a volaly je zpátky. Paviáni jsou ale také individua — jedno mládě se rozhodlo zůstat u své nové matky a nevrátit se k vlastnímu rodiči.

Jane Goodallová popisuje reakci šimpanzího samce Flinta, je muž bylo osm let, když jeho matka Flo zemřela. Flint seděl celé hodiny nad jejím tělem a čas od času ji zatahal za ruku. Jak dny mýjely, stával se stále víc a víc apatickým a upadal do letargie. Tři dny po smrti matky jej viděli vylézt na strom, odkud se díval na opuštěné hnízdo, jež ještě před několika dny sdílel s matkou. Byl stále lhostejnější a během jednoho měsíce zemřel — pravděpodobně na gastroenteritidu. Goodallové vědecký závěr zněl: „Zdá se, že psychologické a fyziologické narušení spojené se ztrátou matky jej učinilo více náchylným k onemocnění.“ Sy Montgomeryová komentuje trefné pozorování Goodallové jednou větou: „Flint zemřel žalem.“

Adopce

Přizpůsobivost rodičovské lásky můžeme pozorovat u těch zvířat, jež adoptují cizí mláďata. Pozorovatelé medvěda černého čas od času přesvědčují samice, aby se ujaly osiřelých medvíďat. Jeden výzkumný tým v Africe unášel mladé jedince paviána pláštíkového a vypustil je poblíž zcela cizí tlupy. Mláďata byla vždy ihned přijata a adoptována dospělými samci, kteří se o ně začali něžně starat. Obecně platí, že čím mladší je mládě, tím více je způsobilé pro adopci.

Ještě větší přizpůsobivost rodičovské lásky můžeme pozorovat

u zvířat, jež adoptují mláďata jiných druhů. Při jednom pokusu nabídli vědci krysí samici možnost adoptovat padesát osm mláďat, v další fázi pak nabízeli samicím mláďata jiných druhů. Krysy okamžitě adoptovaly malé myši a králíky. Přijaly také kořata a dokonce nechtěly vědcům dovolit, aby jim kořata opět odebrali. Jenže kořata sají mléko, když kočka leží, kdežto krysa kojí ve stoje. Krysy nemohly kořata nakrmit, ačkoli se velice snažily dostat je do správné pozice. Vědci byli zvědaví, jak daleko to může jít, a tak přinesli dvě kuřata slepice liliputky. Krysy se je snažily „opakovaně a horlivě“ zahrnout do svého hnízda. Následoval těžký boj, protože kuřata se bránila a stávala se velice „hlučnými a vyplašenými“ pokaždé, když se je krysy pokoušely chytit za krk a odtáhnout je tak domů.

Jsou známy nesčetné příklady psů a koček, kteří adoptovali osiřelá mláďata skunka nebo morčete. Obrázky těchto neobvyklých rodin se často objevují v novinách. Připomeňme starý příběh takové velice neobvyklé adopce, s níž neměli lidé nic společného:

V Northrepps Hall nedaleko Cromeru, sídle nebožtíka sira Fowella Buxtona, byl založen velký chov papoušků a arů, pro něž bylo postaveno přístřeší nedaleko jeho domu. Byla to velká voliéra se spoustou budek, do nichž se mohli schovat. Ptáci však obvykle dávali přednost lesu... a tak se vraceli domů jen v době krmení, když uslyšeli jím dobře známé cinknutí lžičkou o kovový kontejner s potravou. Dolů ke krmení se vždycky sneslo celé hejno pestře opeřených ptáků. Byl to pohled, jaký se nám v Anglii jen tak nepoštěstí spatřit. V jedné z budek, jež byly během dne prakticky opuštěné, si udělala kočka pelíšek a přenesla sem svoje kořata. Zatímco kočka sháněla potravu, jedna z papoušcích samic náhodně navštívila voliéru a ve své budce našla kořata. Přijala je za vlastní. Sir Buxton ji tam našel, jak schovává svá zvláštní adoptovaná mláďata pod křídly.

Některé druhy pravděpodobně nejsou adopce schopny. Například tele volně žijících pakoňů žíhaných, jež ztratí v obrovském stádě svoji matku, nebude nikým jiným adoptováno a zahyne. To vyvolává otázku, jak je vybíravost a výlučnost v lásce ceněna. Lidé by byli pravděpodobně poněkud udiveni, kdyby rodiče nedokázali ani rozlišit, zda je nějaké dítě jejich vlastní nebo ne, ale zároveň nikterak neoceňují, když rodiče své děti vydělují a příliš

rozlišují od ostatních. Přesto není důvodu, proč by jeden nebo druhý postoj měl být považován za neslučitelný s rodičovskou láskou, bez ohledu na to, který z těchto postojů je nám bližší.

Vtiskování

Kachňata a housata oddaně následují jakéhokoli tvora, s nímž se setkají krátce po vylíhnutí. Takového tvora si jednou provždy zapamatují, „vtisknou“, což znamená, že například kachna divoká se nerodí proto, aby milovala zase jen jinou kachnu divokou, a čírka obecná zase jen čírku obecnou. Budou milovat kohokoli, kdo se o ně začne starat jako první. Pro mláďata kachny divoké je to obvykle jiná kachna divoká a pro mláďata čírky obecné zase čírka obecná, kachňata vychovaná člověkem však velice často k lidským opatrovníkům silně přilnou. O zvířatech vychovávaných lidmi se mnohdy říká: „Myslí si, že **je** člověk.“ Anebo si kachně myslí, že člověk je kachna. Obě možnosti ukazují, jak široká může láska k rodičům být.

Kromě rodičů a jejich dětí se láska může vztahovat i na ostatní rodinné příslušníky. U jednoho malého divokého slůněte se zdálo, že chová ke své babičce Teresii stejně velkou náklonnost jako k matce. Často se nechalo nakojit matkou a potom šlo za Teresii, které bylo již okolo padesáti let, zůstávalo u ní a všude ji následovalo. U mnoha druhů, od bobra až po gibona, zůstávají mláďata s rodiči a pomáhají jim vychovávat další generaci. Velice často se takto chovají mladí kojoti. Starší mláďata se mohou starat o potravu, mohou mladší sourozence umývat, chránit je, nebo je strážit po dobu nepřítomnosti rodičů. Z takového soužití (kterému se říká „allomateřství“) mají největší prospěch rodiče, kteří potřebují při výchově potomků co největší pomoc. Je výhodné i pro štěňata, jimž se takto dostane lepší péče. Někdy pomáhají i sourozenci rodičů, nejen jejich odrostlá mláďata. Pokud se stane, že zahynou rodiče, jejich potomků, nejsou-li příliš mladí, se mohou ujmout starší sourozenci nebo tety a strýcové. V jedné smečce psů hyenových žijících v africké savaně zahynula matka devíti štěňat, jimž bylo pouhých pět týdnů. Ta byla zjevně dost stará na to, aby se začala živit pevnou stravou, takže je mohl zbytek smečky skládající se z pěti samců úspěšně vychovat.

I když se vyhýbají jakékoli úvaze o možných citových poutech,

evoluční biologové popsali celou řadu výhod, jaké může takové chování sourozencům, tetám a strýcům skýtat. Pravděpodobně tak mají mnohem více času na to, aby se naučili lovecké technice. Navíc jsou ušetřeni bojů o nová území, které by museli podstoupit v případě, že nemají k dispozici žádná vhodná teritoria. Zvyšují zároveň šanci, že předají úspěšně své geny, protože mají se svými sourozenci, synovci a sestřenicemi tolik genů společných. Ale možná to vše dělají také proto, že milují svoji rodinu.

Jednorroční bobři běžně zůstávají s rodiči a pomáhají jim s péčí o své mladší sourozence. Franchise Patenaudová pozorovala divoké bobry v Quebecu a viděla, jak odrostlejší roční mláďata opatrují mala mláďata a shánějí pro ně potravu. Během zimy trávil celá rodinka čas ve svém doupěti. Kdykoli malé mládě sklouzlo u vchodu doupěte do vody, roční mládě je vytáhlo a odneslo v náručí na suchou zem do doupěte. (Bobři umějí chodit po zadních nohou, a tak mohou v předních tlapkách nosit předměty, a to i úplné malá mláďata.) Roční bobři si poté hráli s mladšími sourozenci a pomáhali ve všem, co vyžaduje rodičovská péče, pochopitelně kromě kojení.

Společenští živočichové

Společenští živočichové žijící ve skupinách se často k ostatním členům své skupiny chovají velice přátelsky, a to i tehdy, nejde-li o jejich příbuzné. Tlupy paviánů a stáda zeber nebo slonů nejsou jen anonymními davy cizinců. Takový postoj může jít až daleko za hranice tolerance. Jednotliví příslušníci skupiny se vzájemně potřebují. Opice odtržená od ostatních bude pracovat, aby se pak za odměnu mohla setkat s ostatními opicemi, stejně jako bude pracovat hladová opice, aby dostala najíst. Zvířata žijící ve společenstvech chovají mezi sebou různé vztahy, některé z nich jsou velice silné. Lvice se navzájem starají o svá mláďata stejně, jako to dělávají i kočky domácí. V paviání tlupě mnoho paviánů uzavírá spojenectví s jinými, na něž se pak mohou spolehnout, že se v nějakém konfliktu postaví na jejich stranu.

Sloni se mohou chovat až překvapivě ohleduplně vůči ostatním jedincům z jejich stáda. Jedno stádo afrických slonů putovalo nezvykle pomalu, protože jednomu z nich se už nikdy zcela nezhojila noha, již si jako slůně zlomil. Správce jednoho parku

popisuje stádo, v němž byla samice, která přenášela mládě mrtvé již několik dnů. Pokaždé když se chtěla pást nebo napít, položila je na zem. Cestovala hodně pomalu a zbytek stáda na ni čekal. To naznačuje, že se zvířata, stejně jako lidé, chovají také na základě takovýchto citů, ne jen na základě instinktu přežití. A rovněž to naznačuje, že evoluční přístup nepostihuje emocionální život zvířat, stejně jako nemůže vysvětlit emoce lidí. Tak jednoduchý příklad, jaký jsme právě zmínili, bez ohledu na to, jak dostatečně či nedostatečně byl zdokumentován, nemůže samozřejmě zpochybnit základní teze evolučního přístupu k emocím, nicméně alespoň nastoluje otázky, s nimiž se biologové budou muset vyrovnat. Stádo slonů se tak málo řídilo instinktem přežití, že možná skutečně nezbyvá než připustit, že sloni opravdu *milovali* truchlící slonici milující svoje mrtvé slůně a chtěli ji podpořit.

Stejně jako u lidí je citové pouto u zvířat doprovázeno obdivem a může se vztahovat i na jiné druhy. Vlci projevují něco, co nám může připadat jako obdiv vůči dominantnímu jedinci (alfa jedinci) v jejich smečce. U psů, blízkých příbuzných vlků, tato schopnost obdivu pomohla jejich úspěšné domestikaci. Průměrný pes — ve své horlivé snaze potěšit — se chová ke svému majiteli stejně, jako se vlk chová k vlku alfa.

I jiná společenská zvířata často přisuzují lidem takový status. Jennifer Zeligsová studovala a cvičila lvouny a dostala se do stejné pozice vůči objektům svých pokusů. Její úspěch v tréninku, kdy je naučila přinášet předměty z vody a plnit další pokyny, je nejspíš výsledkem touhy lvounů udělat jí radost a získat její pozornost. Nikdy je při výcviku neodměňuje jídlem a pracuje s nimi až poté, co se nasatili. Lze namítnout, že to není láska, protože se lvounům dostává ze strany Zeligsové pozitivní motivace: pozornosti, péče, zábavy. Proto se k ní chovají tak, jak se k ní chovají. Je ale lidská láska něčím odlišná? Nesmí se lásce dostávat žádné odměny, aby byla považována za skutečnou? Pravdou je, že lvouni se skutečně zdají být schopni lásky a citu. Fakt, že za určitých okolností mohou rozšířit svou lásku i na jedince jiného druhu, pouze ukazuje na některé z podmínek těchto citů. Dva lvouni mohou k sobě cítit vzájemnou náklonnost a Zeligsová těží z rozšíření tohoto citu i na člověka.

Někdy jsou výhody společenského chování zcela zřejmé, jindy však není prospěch z něj zcela jasný. Hans Kruuk studoval život

hyeny skvrnité a konstatoval, že společenské chování hyen jim skýtá nesporný užitek, byl však velice zmaten, když se zaměřil na jezevce lesního. Přestože žijí ve společných norách, nikdy se příliš nesbližují, nestřeží společně své teritorium, nebrání jeden druhého a nespolupracují při výchově potomků. „Jezevci nemají účinné varovné volání, a tak nemohou varovat ani členy patřící do jejich skupiny před hrozícím nebezpečím.“ Jedinou výhodou jejich společenství, již Kruuk zaznamenal, je, že spí těsně u sebe, a udržují tak mezi sebou teplo.

Nepotřebují-li jezevci společnost jiných jezevců k přežití, proč tedy žijí ve skupinách? Není vyloučeno, že se jim zkrátka líbí přítomnost ostatních jezevců.

Přátelství

Zpravidla se zvířata chovají přátelsky pouze k jedincům vlastního druhu. Výrazné výjimky se objevují zejména u zvířat žijících v zajetí, jež jsou často izolována od ostatních jedinců svého druhu anebo jsou držena s příslušníky jiných druhů. Za těchto okolností se některá sblíží s jedinci jiných druhů a také s lidmi. John Teal experimentoval s chovem ohrožených pižmoňů východních a jednou se ocitl mezi nimi v ohradě, když se tam najednou objevilo několik psů. K jeho zděšení začali pižmoni frkat, dupat a začali se kolem něj shromažďovat. Nežli se stačil pohnout, utvořili kolem něho ochranný kruh a namířili rohy přímo proti psům. Přesně tak pižmoni chrání svá mláďata před predatorem. Přátelství chované k jedincům jiného druhu však není zárukou přátelství ke všem členům tohoto druhu. Levhart vyrůstající společně s fenkou si s ní velice rád hrál, snažil se však zabít všechny ostatní psy, dokonce i ty, kteří se fence velice podobali.

Ačkoli se to stává jen opravdu zřídka, jsou známy případy divokých zvířat různých druhů, jež žijí v přátelských skupinách. Biolog Michael Ghiglieri v tanzanském deštném lese trpělivě čekal na příchod šimpanzů k ovocnému stromu a byl udiven, když jako první dorazil ke stromu šimpanzí samec doprovázený dospělým paviánem.

Nabídka přátelství se pokaždé nemusí setkat s kladnou odezvou. Divocí psi a hyeny v Serengeti si konkurují a často jedni druhým kradou úlovky. Smečka divokých psů byla okradena hye-

nami o svou ulovenou kořist a pustila se do pronásledování jedné zlodějky. Když ji polapili, pokousali ji tak bolestivě, že se nakonec ukryla do díry, kde seděla a vrčela tak dlouho, dokud neodešli. Večer se pak smečka divokých psů uložila ke spánku a hyeny slídily v okolí. Jedna mladá hyena (měla ještě jemnou huňatou srst) se vydala přímo k vůdci psí smečky, Baskervillovi, a začala jej horlivě očichávat. Baskerville sebou škubal a vrčel. Pokaždé když se snažil znovu usnout, hyena se přiblížila a začala jej lízat a čistit. Zdálo se, jako by to nejprve ignoroval. Svědci, kteří to celé pozorovali, tvrdili, že Baskerville nespál, jeho oči byly široce otevřené a byly stále širší a širší, jak hyena pokračovala v různé péči. Baskerville se jakoby svinul do klubka a přes rameno ji pozoroval. Hyena se tiše uložila vedle něj a chystala se tak usnout. To ale bylo na Baskervilla příliš. S mocným vyštěknutím vyskočil na nohy. Smečka se vzbudila a přesunula se jinam, stále doprovázena sedmi hyenami. Nakonec psi hyenám zmizeli z dohledu, když však příštího rána ulovili gazelu, hyeny jim ji ukradly. Známe-li vztahy mezi psy a hyenami, nemůžeme se divit, že se Baskerville bránil přátelským návrhům mladé hyeny. Mnoho přátelských gest mezi divokými zvířaty nachází pravděpodobně z podobných důvodů chladnou odezvu.

Někdy zvířata hledají přátele mezi jedinci jiných druhů ze zoufalství. Na Madagaskaru byl chycen lemur hnědý a přemístěn do jiné oblasti, kde se mu podařilo utéci. Nežili tu však žádní lemuři hnědí, a tak se připojil ke skupině lemurů kata. Jednotlivé druhy lemurů se odlišují barevně, voláním, pachovými žlázami a způsoby značkování. Lemuři kata lemura hnědého mezi sebou nevíkali, ale tolerovali jej. Samci mu projevovali respekt, a tak se stal ve skupině dominantním samcem. Samice mu nechtěly dovolit, aby je značkoval, a nenechaly jej ani sednout do jejich blízkosti a čistit je. Jednou během doby páření se snažil sblížit se samicí jménem Grin, ale ta ho nechala vedle sebe sedět jen pětkrát z celkem dvaceti čtyř jeho pokusů. Odmítla se s ním spářit, přestože se předtím pářila s jiným samcem lemura kata. Nejprátelštějšího přijetí se mu dostávalo ze strany mláďat, jež ho nejen nechávala sedět ve své blízkosti, dokonce jej čistila a občas se k němu přiblížila jako první. Ostatní jej mezi sebe přijali jen částečně, ale i tak to pro něj samozřejmě hodně znamenalo.

Dokonce i živočich běžně nepovažovaný za společenského tvo-

ra si může v zajetí najít přátele. Oceloti, většinou pokládání za samotářské tvory, se mohou docela blíže spřátelit s lidmi. Paul Leyhausen byl udiven přívětivým chováním svého ocelota, a tak dospěl k závěru, že tato zvířata mají schopnost navazovat přátelské vztahy jako kořata. Jako dospělí jedinci však považují ostatní kočkovité šelmy za své rivaly a vetřelce. Leyhausen se domnívá, že lidé jim jsou do určité míry podobní, a proto se mohou snadno stát jejich přáteli, a zároveň dostatečně odlišní na to, aby je považovali za své rivaly: „Proto pravé a dlouhotrvající přátelství, takové, jaké mezi samotnými kočkovitými navzájem nikdy nemůže vzniknout, je možné mezi lidmi a nejrůznějšími druhy jinak osaměle žijících kočkovitých. Jinými slovy, je-li moje domněnka správná, divoce žijící kočkovité šelmě by se *líbilo* přátelství s ostatními, bude se však v jejich společnosti cítit jako člověk, jenž od sebe všechny odhání a pak na otázku, proč nemá žádné přátele, odpovídá udiveně: „Strašně bych chtěl, ale všichni jsou prostě příšerní.“

Jen velice zřídka vyhledávají divoká zvířata přátelství člověka, nežijí-li, v zajetí. Jedinci jejich vlastního druhu jsou pro ně totiž mnohem vhodnějšími přáteli. Z lidí mají většinou strach. Divocí bobři, jimž ponecháme dostatek času, budou po jistě dobře tolerovat slušně se chovající lidi. Budou-li jim lidé přinášet jejich neoblíbenější potravu, bobři si je s ní spojí, a dokonce jim vylezou na klín, aby dostali zvláště chutné sousto. Umějí rozpoznat známé lidi od těch, kdo jsou pro ně cizí. Přesto nemáme žádný důvod myslet si, že se bobrům lidská společnost líbí. Nepřítomnost strachu ještě neznamená přátelství.

Když zvířata mají jiné zvířecí mazlíčky

Přátelství mezi zvířaty a lidmi vzniká zejména tehdy, je-li zvíře domácím mazlíčkem. I zvířata mají někdy jiné zvířecí mazlíčky — obvykle zvířata žijící v zajetí, protože mít takového mazlíčka už znamená luxus. Lucy, šimpanzice vychovávaná lidmi, dostala koťátko, aby tak překonala samotu. Když poprvé malinké koťátko uviděla, zjezily se jí chlupy na celém těle. Vrčela a drsně je uchopila, mrštila s ním o zem, bila je a snažila se je kousnout. Jejich druhé setkání probíhalo podobně, během třetího byla již klidnější. Jak se tak procházela, kotě ji následovalo a asi po půl

hodině Lucy kotě zvedla, políbila je a objala. Její chování se úplně změnilo. Začala se s ním mazlit a laskat je. Nosila kotě všude s sebou, udělala mu pelíšek a chránila je před lidmi. Chovala se stejně jako malé děti, když přesně nevědí, co mají udělat, aby potěšily svého miláčka. Kotě „se nikdy nebránilo přenášení tímto šimpanzem“, ale nikdy nechtělo vlézt do Lucyiny náruče, a tak je přenášela v ruce anebo je donutila vylézt jí na záda. Koko, gorila, projevovala obrovskou něhu k malému kotěti kočky domácí, a dokonce je ona sama pojmenovala All Ball (Celá kulička). Je to cit obdobný lásce, něco opravdového, protože nebyl motivován instinktem přežití.

Koně se velice často přátelí s ostatními zvířaty, například s kozami. Dávají si pozor, aby je nezranili. Mnoho závodních koní nepodalo očekávaný výkon a při závodu selhalo, když bylo odděleno od svých přátel koz. Tyto kozy mohou být považovány za jejich zvířecí mazlíčky. Koně si nepletou jednotlivé druhy zvířat. Moc dobře vědí, že koza není kůň, ale i přesto ji mají rádi. Jeden slon žijící v zajetí dokonce vždy odkládal stranou trochu své potravy pro myš, aby se mohla také najíst.

Romantická láska

Jakkoli vysoko si lidé cení přátelství a lásky k rodině, nejvýše cení lásku romantickou, již staví na přední místo. Přisuzovat takový cit zvířatům je považováno za absurdní. Mnoho lidí považuje romantickou lásku za tak jedinečnou, až se domnívají, že ostatní kultury něco takového neznají, natož pak zvířata. Rovněž se tvrdí, že idea romantické lásky vznikla ve středověku v Evropě a že byla jen kratochvílí pro privilegované vrstvy. V každém případě ji antropologové nepovažovali za hodnou bližšího studia až do doby, kdy se roku 1992 sešla Americká antropologická asociace a poprvé jednala o antropologii romantické lásky. Antropologovi Williamu Jankowiakovi trvalo celé tři roky, než se mu podařilo konferenci zorganizovat. „Oslovoval jsem lidi a oni se jen smáli.“ Na otázku, proč vědci dříve romantickou lásku zcela ignorovali, odpověděl, že vycházeli z toho, že „takové chování je specifické jen pro určitou kulturu.“ Upozornil také na argument lingvistický: „Nejdůležitějším modelem byl model lingvistický, podle něhož nemohlo být důležité něco, co neexistovalo v jazy-

ce." Pro romantickou lásku nejenže nemají některé kultury vůbec výrazy, ale není definována ani v antropologickém lexikonu. „Pro něco takového nemají žádné kategorie."

Když Jankowiak požádal kolegy o příspěvky na zmíněnou konferenci týkající se romantické lásky, dostalo se mu odpovědi, že v kulturách, jež kolegové studují, romantická láska vůbec neexistuje. Zeptal se jich proto, zda lidé těchto kultur neznají tajné lásky, nikdy neodmítli předem domluvenou svatbu, neutekli od rodiny nebo nikdy nespáchali sebevraždu z nešťastné lásky. Odpovědi byly většinou kladné, takové věci se objevují. Nikdo se jimi však nezabýval a důsledně je nezkoumal.

Dalším důvodem, proč byla romantická láska v ostatních kulturách zcela ignorována, je náš předpoklad, že je to jen jakási ozdoba. Charles Lindholm, průkopník v tomto oboru, řekl: „Základní princip, o nějž se opírá antropologie stejně jako ostatní společenské vědy, je princip utilitární, princip maximálního užitku. Romantická láska tomuto pojetí zrovna moc nevyhovuje... Když lidé obětují svůj život pro druhé, nevypadá to, jako by chtěli co nejvíce těžit..." Rozesmál se. „Dalším důvodem je to, že nás to trochu uvádí do rozpaků. Ptáte se lidí na jejich osobní vztahy a antropologové stejně jako všichni ostatní se při těchto otázkách necítí ve své kůži." Na akademické půdě není studium lásky nijak zvlášť oblíbeno. „Je to jaksi ženská záležitost, víte. Není to dobré pro vaši kariéru."

Všechny tyto faktory — považování lásky za přepych anebo za ženskou záležitost, nepřítomnost jazykových důkazů, důraz kladený na užitečnost, stud, nedostatek teoretických podkladů, dokonce i otázka kariéry — pomáhají vysvětlit, proč nebyla studována romantická láska ani u zvířat.

Jane Goodallová, jejíž práce osvětlila emocionální život šimpanzů, nicméně tvrdí, že šimpanzi romantickou lásku neznají. Popisuje šimpanze Pooche a Figan, kteří v době, kdy byla Figan sexuálně aktivní, několikrát ukázali, že dávají jeden druhému přednost. Na několik dní opustili ostatní a vydali se spolu do lesa, i když šimpanzi v době sexuální aktivity většinou zůstávají se svou skupinou.

Goodallová píše: „Nemohu si představovat, že mezi šimpanzi se rodí emoce a city jakkoli srovnatelné s něhou, vzájemnou potřebou ochrany, tolerance a duševního souznění, jež jsou znaky

lidské lásky v jejím nejhlubším a nejpravdivějším smyslu... Jediné, co může samice šimpanze od svého druha očekávat, jsou pouze krátké námluvy, pohlavní spojení netrvajících déle než půl minuty a pak možná také trochu pozornosti z jeho strany. Žádná romantika, žádná tajuplnost ani nekonečné radosti, jako je tomu u lidské lásky." Možná je to pravda. Přesto však nemůžeme přesně vědět, co šimpanzi cítí. Nevíme, zda skutečně neznají ony nekonečné radosti, o nichž my lidé nemusíme nic tušit.

Některí živočichové tvoří páry na celý život. Žijí spolu až do doby, dokud jeden z nich nezemře. Některá zvířata žijí v páru jen během jedné sezony a jiná se zase jen spáří a hned nato se rozcházejí. Některá zvířata, jež vytvářejí vztahy po určitou dobu, zůstávají spolu v párech a jiná se shromažďují do větších skupin. Jsou to například trojice nebo „harémy“ rypoušů sloních. Evoluční biologové často popisují tvoření párů jako snahu o zajištění dostatečné rodičovské péče. Není však zcela jasné, zda tak tomu je pokaždé. O klípkách, rybách z čeledě *Chaetodontidae* žijících na havajských útesech se například říká, že se o své potomky vůbec nestarají, ale i přesto tvoří dlouhotrvající páry.

Někteří lidé tvrdí, že mezi zvířaty, jež netvoří páry, neexistuje vzájemná náklonnost. Zkrátka se jen spáří a rozejdou se. Toto tvrzení však není opodstatněné. A. J. Magoun a P. Valkenburg, kteří používali malé letadlo na to, aby mohli v tundře sledovat rosomáky sibiřské, popisovali tvorbu párů u těchto vzácných, jinak samotářsky žijících zvířat. Běžnému pozorovateli, podotýkájí, by mohlo jejich páření připadat jako záležitost agresivních sameců a poddajných samic. Překvapilo je chování samice, již označili S9, a jednoho neoznačeného samce. S9 a tento samec se společně vydali prozkoumat skalisko vystupující z tundry. Hráli si spolu a váleli se po zemi. S9 se chovala jako rozjívený pes. Příkrčovala se, mrskala ocasem a pak odbíhala pryč. Když samec na její chování nereagoval, S9 se vrátila a začala do něj strkat bokem. Když si vyhráli, na chvíli si odpočinuli a pak se pářili. O dva dny později se rozešli a už se nejspíš nikdy nesetkají. Je to popis přátelské, hravé interakce a ne jednostranného chtíče ani nějakého užitečného výkonu.

Je odůvodněné nazývat něco takového láskou? Zalíbením? Vzájemným zájmem? S9 byla stará jen jeden rok, a tak její hravost mohla souviset s mládím. I kdyby její emoce — a také emoce

